

T.C.

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

İslâm Hukuku Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZİN ADI

FIKİH USÛLÜNDE MUTLAK VE MUKAYYED

Murat SARI

Iğdır 2016

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
İslâm Hukuku Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZİN ADI

FIKİH USÛLÜNDE MUTLAK VE MUKAYYED

Hazırlayan
Murat SARI

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Bayram DEMİR

İğdır 2016

TAAHHÜTNAME
(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Fıkıh Usûlü'nde Mutlak ve Mukayyed” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

10/08/2016

Murat SARI

KABUL VE ONAY

Murat SARI tarafından hazırlanan **Fıkıh Usulünde Mutlak ve Mukayyed** adlı çalışma, **05/08 /2016** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **Temel İslam Bilimleri** Anabilim Dalı, **İslam Hukuku** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] Üye

Yrd. Doç. Dr. Bayram DENİZ

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] Üye

Yrd. Doç. Dr. M. Harun KUTLUK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1
1. BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1.1. MUTLAK VE MUKAYYEDİN TANIMI	4
1.1.1. Mutlakın Lügat Anlamı	4
1.1.2. Mukayyedin Lügat Anlamı	5
1.1.3. Mutlakın İstilah Anlamı.....	5
1.1.3.1. Mutlak-Âmm İlişkisi.....	9
1.1.3.1.1. Mutlakın Âmm-Hâss Ayırımı İçerisindeki Yeri.....	9
1.1.3.1.2. Mutlak İle Âmm Arasındaki Fark.....	10
1.1.4. Mukayyedin İstilah Anlamı	12
2. İKİNCİ BÖLÜM.....	16
2.1. MUTLAK VE MUKAYYEDİN HÜKMÜ	16
2.1.1. Mutlakın Hükümü	16
2.1.1.1. Nassta Mutlak Olarak Yer Alan ve Takyîdine Dair Delil Bulunmayan Lafızlar	18
2.1.1.2. Bir Nassta Mutlak olarak Yer Almakla Beraber Takyîdine Dair Delil Bulunan Lafızlar.....	22
2.1.2. Mukayyedin Hükümü	23
2.1.2.1. Nassta Mukayyed Olarak Yer Alan ve Kaydının İlgasına Dair Delil Bulunmayan Mukayyed Lafızlar	24
2.1.2.2. Nassta Mukayyed Olarak Yer Alan ve Kaydının İlgasına Dair Delil Bulunan Mukayyed Lafızlar	26
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	27

3.1. MUTLAKIN MUKAYYEDE HAMLİ	27
3.1.1. Hamlin Mahiyeti	27
3.1.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Takyîdi	28
3.1.1.2. Kur'ân'ın Sünnet'le Takyîdi	29
3.1.1.3. Sünnet'in Sünnet'le Takyîdi	30
3.1.1.4. Kur'ân ve Sünnet'in İcmâ' ile Takyîdi	31
3.1.1.5. Kur'ân ve Sünnet'in Kıyasla takyîdi	32
3.1.2. Nasslarda Mutlak ve Mukayyedin Yer Alma Şekilleri	33
3.1.2.1. İtlak ve Takyîdin Hükümün Sebebinde Olması	33
3.1.2.2. İtlak ve Takyidin Hükümün Kendisinde Olması	36
3.1.2.2.1. Her İki Nassta Hüküm ve Hükümün Dayandırıldığı Sebebin Bir Olması	36
3.1.2.2.2. Hükümler ve Hükümlerin Dayandırıldığı Sebeplerin Farklı Olması	38
3.1.2.2.3. Hükümlerin Farklı, Hükümlerin Dayandırıldığı Sebeplerin Bir Olması	40
3.1.2.2.4. Hükümlerin Aynı Fakat Hükümlerin Dayandırıldığı Sebeplerin Farklı Olması	41
3.1.3. Mutlakın Mukayyede Hamlinin Şartları	45
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	51
4.1. MUTLAK VE MUKAYYEDİN FURU'U FIKHA ETKİSİ	51
4.1.1. Abdestte Başın Mesh Edilmesi	51
4.1.2. Evlenme Engeli Olan Süt Emmenin Sayısı	52
4.1.3. Gayr-ı Müslim Kölenin Sadaka-i Fıtrı	54
4.1.4. Zihâr Kefâreti Olarak Âzât Edilecek Köle	55
4.1.5. Kadının Mehrinin Miktarı	57
4.1.6. Hastalık ve Yolculuğun Oruç Bozmaya Ruhsat Teşkil Edip Etmemesi	59

SONUÇ.....	62
KAYNAKÇA	63

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn (Türkçe karşılığı: "oğlu")
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
HÜİFVY.	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
H.	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
r.a.	: Radiyallahu anh
md.	: Madde
s.	: Sayfa Numarası
(s.a.v)	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
thk.	: Tahkik Eden
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
çev.	: Çeviren
ty.	: Tarih yok
vd.	: Ve Diğerleri
v.	: Vefat Tarihi
yay.	: Yayınları
Y.L	: Yüksek Lisans
yy.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Hayat rehberimiz Kur'ân-ı Kerim'i ve onun beyanı mesabesinde olan Hadis-i şerifleri anlamak ve anlamaya çalışmak bir Müslüman için en ulvî uğraş olarak bilinmektedir. Bunun için İslâm âlimleri Kur'ân ve Sünnet'in doğru anlaşılması için çeşitli metotlar/usûller geliştirmişlerdir. Bu metotlardan biri de İslâm Fıkıh Usûlüdür.

Dinimizin temel kaynaklarını (Kur'ân ve Sünnet nasslarını) incelediğimizde bazı ifâdelerin kimi yerde herhangi bir kayıtle kayıtlanmadan yani mutlak olarak yer aldığını, kimi yerde de aynı ifâdelerin çeşitli kayıtlarla beraber yani mukayyed olarak zikredildiğini görüyoruz. Bize hayat sunan, dünya ve ahiret saadetimizi hedefleyen bu dini kaynaklarımızdan hüküm çıkarırken nasıl bir metod izlememiz gerektiği, bu durumda hangisinin esas alınacağı veya birinin diğerine hamledilip edilmeyeceği ve hangi durumlarda hamlin mümkün olabileceği gibi hususlar bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

"Fıkıh Usûlünde Mutlak ve Mukayyed" adını verdiğimiz bu çalışmamızda birer Fıkıh Usûlü terimi olarak "mutlak" ve "mukayyed" kavramlarını gerek çağdaş ve gerekse klasik usul kaynaklarını imkanların el verdiği nisbette tarayarak ele almaya çalıştık. Konunun daha rahat anlaşılması amacıyla mutlak ve mukayyede örnek teşkil eden ayet ve hadislerin metinlerine yer verdik. Farklı açılardan aynı ayet veya hadis başka konulara da örnek teşkil ettiği için tekrarlamak durumunda kaldık.

Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında çalışmamızın daha iyi anlaşılması için büyük önem arz eden takyîd-tahsîs ve takyîd-nesh kavramlarını ve bu kavramların birbiriyle ilişkilerini inceledik.

Birinci bölümde, İslâm Fıkıh Usûlünde "mutlak" ve "mukayyed" kavramlarını ve bu kavramların lügat ve ıstılah anlamlarını, İslâm Fıkıh Usûlü alanında yazılan klasik ve modern eserler taranarak farklı tanımlara yer verip ve yapılan bu tanımları değerlendirdik.

İkinci bölümde mutlak ve mukayyedin hükmünü ve hükmüyle ilgili gerek Kur'ân ve gerek Sünnet'den örneklere yer vererek açıklamaya çalıştık.

VI

Üçüncü bölümde "mutlakın mukayyede hamli" konusunu ele alıp Kur'ân ve Sünnet bağlamında örneklerle açıkladık.

Dördüncü bölümde ise mutlak ve mukayyedin fikhî ihtilaflara etkisini, örneklere yer vererek değerlendirdik.

Araştırmanın her safhasında ilgisi ve tavsiyeleriyle bana rehberlik yapan danışman hocam **Yrd. Doç. Dr. Bayram DEMİR**'e, tez hazırlama aşamasında tavsiyeleriyle bana yol gösteren **Yrd. Doç. Dr. Mustafa Harun KIYLIK**'a en içten şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca araştırmalarım müddetince uygun bir çalışma ortamı hazırlayarak bana destek olan değerli eşime de teşekkür ediyorum.

Yüce Rabbimden çalışmamızı hayırlara vesile kılmasını niyaz ediyorum.

Çalışmak bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Murat SARI

2016-İĞDIR

GİRİŞ

Mutlak ve mukayyed fıkıh usûlü ile ilgili iki kavramdır. Söz konusu kavramlar fıkıh usûlünde İstinbât metodları (kaynaklardan hüküm çıkarma) başlığı altında yer alan hâss konusunun bir alt başlığıdır.

Nasslara bakıldığında nassların birbiriyle ilişkisinin değişik düzey ve niteliklerde olduğu görülmektedir. Konumuz itibariyle bir birine yakınlık ve benzerlik taşıyan üç terim anlaşılardan araştırma konumuzu doğru değerlendirmek mümkün olmayacaktır.

Bu kavramlar ve kavram ilişkileri, takyîd-tahsîs ve takyîd-neshtir.

Öncelikle takyîd-tahsîs ilişkisini ele almaya çalışalım.

Takyîd: "*Mutlak bir lafzın vâsıf, şart, zaman ve mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılması*" anlamında bir fıkıh usûlü terimidir.¹ Tahsîs ise sözlükte "*belirlemek, bir şeyi kendisiyle ortak olmayan diğer şeylerden temyiz etmek, özgülemek*" gibi anlamlara gelmekle beraber,² bir fıkıh usûlü terimi olarak, "*âmm bir lafzın anlamının bu lafız kapsamına giren fertlerden bir kısmıyla sınırlandırılması*" demektir.³

Mutlakın takyîdinin, bir tür tahsîs olup olmadığı usulcüler arasında tartışılmıştır. Asıl bu tartışmanın sebebinin, mutlakın âmm ve hâss ayırımı içerisindeki yerinin tespitindeki görüş farklılığından kaynaklandığı söylenebilir. Hanefî usûl âlimleri; mutlakın, istiğrâk ve şumul değil sadece bedelî bir şüyû' özelliği taşıdığı görüşündedirler. Buradan hareketle onlar mutlakı hâss kapsamında değerlendirmektedirler. Kelâmcı metodunu benimseyen usulcüler ise mutlakın, yaygınlık (şüyû') özelliğinin şumul ve umum manâsı taşıması sebebiyle onu âmm

¹ Ferhat Koca, Takyîd, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Vakıf Yay. 2010, c. 39, s. 494.

² Ebü'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Manzûr el-Mısırî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût: ty. c. 2, s. 1173; Koca, Tahsîs, *DİA*, c. 39, s. 432; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, İstanbul: Ensar Yay. 2010, s. 538; İbrahim Paçacı, Tahsîs, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B Yay. 2007, s. 629.

³ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühul*, Riyad: Dâru'l-Fedile, 2000, c. 1, s. 627; Koca, Tahsîs, *DİA*, c. 39, s. 432; Seyyid Şerîf Curcânî, Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2007, s. 116.

lafız içerisinde veya hemen ondan sonra incelemişlerdir.⁴ Dolayısıyla bu iki farklı yaklaşım, takyîd ve tahsîs kavramlarının kullanımında da kendini göstermektedir. Örneğin Hanefî usûlcüler, mutlakın takyîdinin âmmin tahsîsinden farklı olduğunu, takyîdin nassa ziyade niteliğini taşıdığını bu nedenle mânen nesih anlamına geldiğini söylerken, Şâfîîler'inde içinde yer aldığı diğer usûlcüler, takyîdin "mutlakın umumunu tahsîs etmek" anlamına geleceğini ileri sürmüşler.⁵ Bu görüşten yola çıkarak Âmidî (v. 631/1233) ve Şevkânî, (v. 1250 h.) tahsîs delilleri hakkında söylediklerinin takyîd için de geçerli olduğunu söylerken⁶ Hasan b. Muhammed el-Attâr (v. 1766) ise âmmin tahsîsiyle mutlakın takyîdi arasında her hangi bir fark olmadığını söyler.⁷ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 1085) de tahsîsin iki kısma ayrıldığını, biri müsemmeâtın bazı fertlerini kasr, diğeri ise mutlakın takyîdi olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla ona göre mutlak, âmmdır ve âmm için geçerli olan her şey mutlak için de geçerlidir.⁸

Mutlak-âmm ve tahsîs-takyîd konusunda yukarıda görüldüğü üzere söz konusu olan görüş ayrılıkları, bu konularla ilgili verilen örneklere de yansımaktadır. Hanefîler'de mutlak-âmm ayrımı net olduğundan dolayı verilen örnekler de netlik göstermektedir. Fakat mütekellimin, mutlakı umum kapsamında değerlendirmesi her iki konuya da aynı örneklerin verilmesi sonucunu doğurmuştur. Konunun ilerleyen safhalarındaki örnekleri değerlendirirken bunun akılda bulundurulmasında fayda vardır.

Takyîd ile nesh ilişkisine gelince, "nesh" "*sözlükte yok etmek, izale etmek, gidermek ve iptal etmek*" gibi anlamlara gelmektedir.⁹ İstılahta ise "nesh", "*bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nass ile kaldırmaktır*". Başka bir ifadeyle, "*Şer'i bir*

⁴ Koca, Takyîd, *DİA*, c. 14, s. 402.

⁵ Koca, Takyîd, *DİA*, c. 14, s. 402.

⁶ Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*, Riyad: Dâru's-Semii' li'n-Neşri ve't-Tevzî' 2003, c. 3, s. 6; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühul*, c. 2, s. 718.

⁷ Hasan b. Muhammed el-Attâr, *Hâşiyetü'l-Attâr alâ Cemü'l-Cevamî'*, yy. ty. c. 2, s. 84.

⁸ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rükniiddîn Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *el-Burhan fi Usuli'l-Fıkh*, Kahire: Dâru'l-Ensâr, ty. c. 1, s. 439.

⁹ İbni Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. 3, s. 61; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 330.

hükümün başka bir şer'î delil ile kaldırılması veya tarihi önce olan bir nassın hükümünü, tarihi sonra olan bir nass ile değiştirmektir."¹⁰

Usûl âlimleri mutlakın takyîdinin nesih olup olmadığı hususunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Bu konuda en belirgin görüş Şâfiîler'e aittir. İbnü's Sübkî, (v. 771/1370) *Cemü'l-Cevâmî* adlı eserinde Şâfiîler'in bu görüşüne şu şekilde yer verir: "Eğer her iki nassın da hükümleri ve mücibleri (sebepleri) bir olup her ikisi de müsbet ise, ve mukayyed, kendisiyle amel etme imkanı olan mutlaktan sonra gelmişse, mukayyed mutlakı neshetmiş olur. Mutlak ile amel etme imkanı olmadan mukayyed gelmiş olur, veya her ikisinin tarihleri bir olur ya da her ikisinin de tarihleri bilinmezse mutlak mukayyed üzerine hamlolunur."¹¹

Hanefîler'e göre ise önceden de beyan ettiğimiz gibi takyîd nassa ziyade niteliğini taşıdığı için mânen nesih anlamına gelir. Bu sebeple mutlak ile mukayyed in tarihleri bilinmezse aralarında çatışma söz konusu olur. Tarihlerin bilinmesi durumunda ise sonra gelen mukayyed, önce gelen mutlakı nesheder.¹²

Takyîd ve nesh konusundaki zikredilen görüş ayrılıklarının özellikle fûrû'u fıkha yansımaları söz konusu olacaktır. Ne var ki çalışmamızın sınırlarını aşacağı için bu hususun ayrı bir çalışma konusu olacağı kanaatindeyiz.

¹⁰ Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî Usulî'l-Fıkh*, Beyrut-Lübnan: Müessesetü'n-Naşirun, 2011, s. 306; Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 330.

¹¹ İbnü's-Sübkî, *Cemü'l-Cevâmî, Hâşiyetü'l-Attâr*, yy. ty. c. 2, s. 84-85; Ali Bakkal, *Kur'ân'da Mensuh Ayetlerin Sayısı*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, HÜİFVY, 1996, Şanlıurfa, No: 3, s. 41.

¹² Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, yy. ty. c. 2, s. 84; Koca, Takyîd, *DİA*, c. 14, s.403.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. MUTLAK VE MUKAYYEDİN TANIMI

Kur'ân ve Hadis metinlerinin yorumu konusunda fıkıh usûlünde geliştirilen terminoloji içinde önemli bir yere sahip olan "mutlak" ve "mukayyed" kavramları, genel olarak "*lafzın delâletinin vâsıf, şart, zaman ve mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılmış olup olmadığını belirten bir kavram çifti*"¹³ olarak tanımlanmıştır. Fakat biz bu kavramların gerek sözlük mânalarına ve gerekse fıkıh usûlü ilmi açısından yapılan tanımlarına yer vererek konumuzun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışacağız.

1.1.1. Mutlakın Lügat Anlamı

"Mutlak" (مطلق) kelimesi kökü itibarıyla طلق (taleka) dan türemiştir. يطلق - يطلق (nesare, yensuru, nasren) bâbındandır. Bu bâbtan geldiğinde نصرًا - ينصر - نصر (taleka, yetlüku, tulûkan ve telaken), طلقًا و طلاقًا (nesare, yensuru, nasren) bâbındandır. Bu bâbtan geldiğinde تحرر من قيده yani "*Kişi bağlı bulunduğu kayıttan kurtuldu.*" anlamında kullanılır. Veya طلق المرأة من زوجها طلاقًا أي تحللت من قيده denilir. Yani "*Kadın eşinden ayrıldı, evlilik bağından kurtuldu.*" demektir.¹⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de de bu son mânada kullanıldığını görüyoruz. Örneğin: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ "Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları, iddetlerini gözeterek boşayın."¹⁵

"Mutlak" (مطلق) yukarıda kökünü verdiğimiz طلق fiilinin mezîdi olan اطلق (etleka) fiilinin ismi mefûludur. "اطلاق" serbest bırakmak, salıvermek anlamında kullanılır.¹⁶ Araplar sözün hiçbir kayıt ve şarta bağlanmadığı anlamında "اطلقت القول" derler. Serbest bırakılan esirler için de "اطلقاء" (tulekâ) ifâdesini kullanırlar. Dolayısıyla mutlak, المنفك من القيد "her türlü bağdan arındırılmış ve herhangi bir

¹³ Koca, "Mutlak", *DİA*, c.14, s. 402.

¹⁴ İbrahim Mustafa, vd. *Mu'cemü-l Vasît*, Mektebetü'l-İslâmîyye, ty. c. 2, s. 563.

¹⁵ Talak, 65/1.

¹⁶ İbrahim Mustafa, vd. *Mu'cemü-l Vasît*, c. 2, s. 563.

kayıtla kayıtlanmamış, çözülmüş, bırakılmış ve salıverilmiş anlamlara gelmektedir".¹⁷

1.1.2. Mukayyed'in Lügat Anlamı

"Mukayyed" (مُقَيَّد) kelimesi يَقَيِّد - قَيَّد (kayyede, yükayyidü) mezîd fiilinin ismi mefûlüdür. Yani تَفَعَّل بَابِ تَفَعَّل ismi mefûlüdür. Anlamı ise herhangi bir şey ile kayıtlanan demektir. Araplar, قَيَّد الْعِلْمَ بِالْكِتَابِ "İlmi yazı ile kayıt altına aldı" derler. Arap dilinde "bağlı deve" anlamında "نَاقَةٌ مَقَيَّدَةٌ" denilir. Aynı zamanda ismi mekân anlamında "مُقَيَّدُ الْجَمَلِ" yani devenin ayaklarının bağlandığı yer, devenin otladığı yer anlamında da kullanılmaktadır.¹⁸ Yine bu anlamda bir hadiste şöyle ifâde edilmiştir: "إِيمَانُ قَيَّدِ الْفَتَاكِ لَا يَفْتَكُ مُؤْمِنٌ" "İman saldırganlığı kayıtlamıştır. Mümin saldırgan olamaz."¹⁹ Yani nasıl ki "bağ" kişiyi bazı tasarruflardan alıkoyuyorsa iman da kişiyi her türlü saldırganlıktan, fitneden ve bozgunculuktan alıkoyar.

Netice itibariyle mukayyed: "Herhangi bir kayıtla kayıtlanmış, bağlanmış, yazıyla tespit edilmiş, tescil edilmiş" gibi anlamlara gelebilmektedir.²⁰

1.1.3. Mutlakın İstilah Anlamı

Bir Fıkıh Usûlü kavramı olarak "mutlak" (مطلق) ile ilgili birbirine yakın da olsa farklı tanımlar göze çarpmaktadır. Şimdi mutlak ile ilgili yapılmış tanımlara göz atalım:

Âmidî, (v. 631/1233) *el-İhkâm* isimli eserinde mutlak için iki farklı tanım yapmaktadır. Birinci tanımı şöyledir: "المطلق عبارة عن النكرة في سياق الإثبات" "Mutlak, olumlu ifâde içinde yer alan "nekra"den ibarettir." Bu tanımın açıklamasında Âmidî, tarifte yer alan nekra kaydının bütün marife lafızları tarifin kapsamının dışında tuttuğunu belirtmektedir. "في سياق الإثبات" ifâdesinin ise "nefy"den sonra gelen "nekra"leri tarifin dışında olduğuna dikkat çekmek içindir, demektir. İkinci tanımı

¹⁷ İbni Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. 4, s. 2693-2697; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 404; Paçacı, "Mutlak", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 476.

¹⁸ İbni Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. 5, s. 3793.

¹⁹ Ebu Dâvût Süleyman b. Eş'a's es-Sicistanî, *Sünen*, Cihat, 15, yy. Dârü's-Selam li'n-Neşri ve't-Tevzî', ty.

²⁰ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 397; Paçacı, "Mukayyed" *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 469.

ise şöyledir: *المطلق: اللفظ الدال على مدلول شائع في جنسه "Kendi cinsinde şuyû' bulmuş bir medlûle delâlet eden lafızdır."*

Âmidî yapmış olduğu bu tanımı ise şöyle açıklar: Tanımda geçen "اللفظ" ifâdesi mutlak ve onun dışındakiler için bir cins gibidir. "دال" ifâdesi mühmel (anlamsız) lafızları tarifin kapsamı dışında tutmak içindir. "على مدلول" ifâdesi ise varlık aleminde var olanı ve olmayanı kapsamak içindir. "شائع في جنسه" ifâdesiyle de alem/özel isimler ve onların delâlet ettikleri muayyenlik ve istiğrâkı tarifin kapsamından hariç tutmak içindir.²¹

Hanbelî âlimlerinden İbni Kudâme el-Makdisî (v. 620/1223) de mutlak için şöyle bir tarif yapmaktadır: *"Bir ferdi aynî المتناول لو احد لا بعينه باعتبار حقيقة شاملة لجنسه" "Bir ferdi aynî itibariyle değil de cinsine şamil hakîkati itibariyle kapsayandır."*²² Bu tanımda Âmidî'nin zikrettiği şuyû' ifâdesi yerine şümûl ifâdesi ön plana çıkmaktadır.

İbni Hacîb (v. 646/1248) ve Kemâl İbni Hümam (v. 861/1457) da mutlakı, Âmidî'nin tarifi doğrultusunda tanımlamışlardır: *المطلق: ما دل على شائع في جنسه "Mutlak, cinsinde şâyi' olana delâlet edendir."*²³ Amidî'nin tanımında olduğu gibi burada da cinsinde şâyi' olma hususuna yer verilmektedir.

Cürcânî (v. 816 h.) *et-Ta'rîfât* isimli eserinde şöyle bir tanıma yer verir: *المطلق "Mutlak, belli olmayan bir şeye delâlet edendir."*²⁴

Cemü'l-Cevâmî'in müellifi İbnü's-Sübki (v. 771/1369) ise mutlakı şöyle tanımlar: *الدال على الماهية بلا قيد "Herhangi bir kayda bağlanmadan mâhiyete delâlet eden lafızdır."*²⁵ İbnü's-Sübki yapmış olduğu bu tanımında, daha önce zikrettiğimiz tanımlardan farklı olarak mâhiyete delâlet etme hususunu ön plana çıkarmıştır.

²¹ Âmidî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 5.

²² Abdullh b. Ahmed İbni Kudâme el-Makdisî, *Ravdâtü'n-Nâzir ve Cennetü'l-Menâzir*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ty. c. 2, s. 763; Mustafa Said el-Hin, *Eseru'l-İhtilâfi fi Kavâidi'l-Usuliyeti fi İhtilâfi'l-Fukahâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1972, s. 247.

²³ Şemsüddin Ebu Senâ Mahmut b. Abdürrahman b. Ahmed el-İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasâr Şerhu'l-Muhtasâri İbni Hacîb*, yy. ty. c. 2, s. 349; Mustafa Said el-Hin, *Eseru'l-İhtilâfi fi Kavâidi'l-Usuliyeti fi İhtilâfi'l-Fukahâ*, s. 247; Ahmed ez-Zerkâ, *Şerh'ül-Kavâid'ül-Fikhîyye*, yy. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ty. s. 261.

²⁴ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 304.

²⁵ İbnü's-Sübki, *Cemü'l-Cevâmî, Hâşiyetü Attâr*, c. 2, s. 89.

Fahreddîn Râzî (v. 606/1209) de mâhiyete vurgu yaparak İbnü's-Sübki ile aynı doğrultuda bir tanım yapar: *اللفظ الدال على الحقيقة من حيث هي من غير ان تكون فيها*: *Hakikat olumlu veya olumsuz olsun bu hakikate, hakikatı sınırlandıran hiçbir şeyin, delâletin kendisinde olmaksızın sadece mâhiyet açısından lafzın hakikate delâlet etmesidir.*²⁶

Araştırmamız sırasında klasik fıkıh usûlü kaynaklarından verdiğimiz bu tanımlara ilaveten, çağdaş İslâm usûlcülerin de yaptığı benzer tanımlarla karşılaştık. Bunlardan bazıları şunlardır:

Haydar Efendi (v. 1960): *"Mutlak, şümûl ve ihâtaya, ta'yin ve tahsîse delâlet eden bir şeyin intifâsıyla cinsinde şâyi' olan lafızdır."*²⁷

Haydar Efendinin bu tarifinden, mutlak lafzın, cinsine delâletin şüyü' yoluyla olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu delâlette kapsayıcılık, bir şeyi belirli hale getirmek ve sınırlandırma söz konusu değildir.

Ömer Nasuhî Bilmen (v. 1971) ise: *"Mutlak, bir lafızdır ki, delâlet ettiği efrattan lâ alettâ'yîn birini ifâde eder, bu efradın hepsine şâyi' olursa da ihâta veçhîle şâmil olmaz."*²⁸ Ömer Nasuhî Bilmen yaptığı bu tanımı şöyle bir örnek ile açıklar: *"Meselâ "insan" lafzı mutlakdır, bir çok ırklara, memleketlere mensup fertlere delâleti vardır. Fakat bir kimse: "Ben bu gün bir insan ile görüştim." dese lâ alettâ'yîn (belirtmeksizin) bir insan ile görüşmüş olduğunu söylemiş olur. Yoksa muayyen (belli) bir ırka veya memlekete mensup bir insan ile görüşmüş olduğunu söylemiş olmaz."*²⁹

Muhammed Ebu Zehra (v. 1974) ise şöyle tanımlar: *اللفظ المطلق هو الذى يدل على* *Mutlak, موضعه من غير نظر الى الوحدة او الجمع او الوصف ، بل يدل على الماهية من حيث هي .*

²⁶ Fahreddîn Râzî, *el-Mahsûl*, yy. Messesetü'r-Risâle, ty. c. 2, s. 314.

²⁷ Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966, s. 140.

²⁸ Ömer Nasuhî Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve Islâhâtü Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul: Bilmen Basım ve yayınevi, ty. c. 1, s. 67.

²⁹ Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve Islâhâtü Fıkhiyye Kâmusu*, c. 1, s. 67.

teklik, çokluk veya vâsîf gibi şeylere bakılmaksızın konulduğu mânaya delâlet eden lafızdır."³⁰

Zekiyyüddîn Şa'bân ise şöyle tanımlar: المطلق هو اللفظ الذي يدل على فرد او افراد غير معينة ولم يقترن به ما يدل على تقييده بصفة من الصفات fertleri gösteren ve kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtladığına dair delil bulunmayan lafızdır."³¹

Fahrettin Atar şöyle tanımlar: المطلق هو ما كان مدلوله شائعا بين أفراد جنسه بلا شمول ولا تعيين "Şümûl ve ta'yin olmaksızın medlûlü cinsinin fertleri arasında şâyî' olandır."³²

Ferhat Koca, Diyanet İslâm Ansiklopedi'sinde şöyle tanımlamıştır: "Mutlak, gayr-ı muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olmayan lafızdır."³³

Mutlak kavramı ile ilgili gerek klasik ve gerekse çağdaş İslâm hukukçularının yaptığı bu tanımları dikkatle incelediğimizde, genellikle iki farklı hususun vurgulandığını görmek mümkündür. Birinci husus: "cinsinde şâyî olma" hususudur. Özellikle şüyû' ifâdesine yer verilmiştir. Şüyû': "Lafzın, cinsinin fertleri arasında yaygın olması ve medlûlünün mâhiyet ve hakikatinden belirli olmayan bir ferdi veya fertleri göstermesi demektir."³⁴

Dolayısıyla "cinsinde şâyî olma" kaydı ile özel isimler, belirli ve bütün fertlerini içine alan lafızlar, tanım dışı bırakılmış, böylece mutlakın şüyû', şümûlsüzlük ve tahsîs edilmemiş olma özelliklerini taşıması gerektiğine dikkat çekilmiştir.³⁵

Diğer bir husus ise "mâhiyete delâlet etme" hususudur ki Fahreddîn Râzî (v. 1210 m.) bu hususu şöyle açıklar: "Her şeyin bir hakikati (mâhiyeti) vardır, bu

³⁰ Muhammed Ebu Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, İstanbul: Tebliğ Yay. ty. s. 170.

³¹ Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkh*, çev. İbrahim Kafi Dönmez, Ankara: T.D.V. Yay. 2009, s. 316.

³² Fahrettin Atar, *Fıkh Usûlu*, İstanbul: İfav Yay. 2010, s. 174.

³³ Koca, "Mutlak", *DİA*. c. 14, s.402.

³⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 5; Haydar Efendi, *Usul-i Fıkh Derstleri*, s. 140-141; Koca, "Mutlak", *DİA*. c. 14, s. 403.

³⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, c. 2, s. 314.

hakîkatten farklı mâna taşıyan unsurlar ise ondan başka bir şeydir. Meselâ insana sadece insan olmasından dolayı insan denilmiştir. Her ne kadar insan mefhumu tek veya çok olmasından ayrı düşünülemezse de insanın tek veya çok olması yada olmaması onun hakîkatinden ayrı mefhumlardır. Dolayısıyla sadece mâhiyet belirtmek üzere bir şeyin hakîkatine dalalet eden ve bu hakîkatin ister olumlu isterse olumsuz kayıtlarından herhangi birine dalalet etmeyen lafza mutlak adı verilir.”³⁶

Verdiğimiz bu değerlendirmelerden, aslında mutlakın tarifi konusunda iki farklı anlayışın olduğunu görüyoruz: Birisi cins itibariyle, lafzın delâlet ettiği fertlere şâyî' olmasını, diğeri ise lafzın, mahiyet ve hakîkate delâletini esas almasıdır.

Bütün bu tanım ve değerlendirmelerden sonra örnek verecek olursak, Meselâ: رجل - رجال “adam veya adamlar, تلميذ - تلاميذ öğrenci veya öğrenciler, كتاب - كتب kitap veya kitaplar, عصفور - عصفائر kuş veya kuşlar dediğimizde, gerek cins itibariyle lafzın delâlet ettiği fertlere şâyî' olması anlayışına göre ve gerekse lafzın, mahiyet ve hakîkate delâletini esas alan anlayışa göre, birer mutlak lafız söylemiş oluruz. Çünkü sözü edilen bu lafızların delâlet ettiği anlama ilaveten herhangi bir sıfatla kayıtlandığını gösteren bir ifâde yoktur.

Yaptığımız araştırmada, verdiğimiz bu tanımlara benzer daha bir çok tanımın yapılmış olduğuna şahit olduk ancak hepsinin de birbirlerine yakın tanımlar olduğundan dolayı bu kadarıyla yetinmek istedik.

1.1.3.1. Mutlak-Âmm İlişkisi

Mutlak kavramıyla ilgili en önemli tartışma konularından biri de, mutlak lafzın mânaya vaz'ı bakımından yapılan âmm-hâss ayrımı içindeki yeri ve mutlak ile âmm lafızların medlûllerine delâletinin keyfiyeti meselesidir.

1.1.3.1.1. Mutlakın Âmm-Hâss Ayrımı İçerisindeki Yeri

Mutlak ve âmm arasındaki ilişki aslında usûl ilminde iki farklı ekolü temsil eden Hanefî, diğeri adıyla fukahâ ve mütekellimîn usûlcüleri arasında farklı değerlendirilmiştir. Diyanet İslâm Ansiklopedi'sinde "mutlak" maddesini kaleme alan Ferhat Koca söz konusu hususa şöyle temas etmektedir:

³⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, c. 2, s. 313.

"Hanefî ulemâsı mutlak kavramını istiğrâk ve şümûl değil de sadece bedelî bir şüyû' özelliği taşıdığı gerekçesiyle hâss kapsamında değerlendirirken kelamcı metodunu benimseyen usulcüler şüyû' (yaygınlık) özelliğinin kısmen şümûl ve umûm mânası taşıması sebebiyle onu âmm lafız içerisinde değerlendirmiş veya hemen ondan sonra incelemişlerdir."³⁷

Ferhat Koca'nın bu değerlendirmesine katılmakla birlikte daha önceden verilen tariflerde de görüldüğü üzere bahsedilen ekollerin kısmen şümûl ve umum gibi bir hususa tariflerinde yer vermediklerini belirtmekte fayda bulunmaktadır.

Şevkânî (v. 1250/1834) de âmmın umûmunun şümûlî, mutlâkın umûmunun ise bedelî olduğuna dikkat çeker ve şu açıklamayı yapar: "Şümûlî umûm küllîdir ve fertlerinin hepsini birden kapsar, bedelî umum ise küllî olmakla beraber içerdiği fertlerin hepsine birden değil de her birine ayrı ayrı delâlet eder ve bir defada yalnızca yaygın bir ferdi içine alır."³⁸

1.1.3.1.2. Mutlak İle Âmm Arasındaki Fark

Âmm (العام) sözlükte genel demektir.³⁹ Terim olarak ise şöyle tanımlanmıştır: العام هو اللفظ الموضوع وضعا واحدا لمعنى واحد يشمل جميع الأفراد التي يتحقق فيها ذلك المعنى من غير حصر فى كمية معينة konmuş bulunan ve muayyen bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mânanın kendisinde gerçekleştiği bütün fertlere şâmil olan (kapsayan) lafızdır."⁴⁰ Bu tanıma göre bir lafzın âmm olabilmesi için:

- a- Birçok ferde delâlet etmesi
- b- Delâlet ettiği bütün fertleri içine alması (istiğrâk)

³⁷ Koca, "Mutlak", *DİA*. c. 14, s. 402.

³⁸ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, s. 114; Koca, "Mutlak", *DİA*. c. 14, s. 402.

³⁹ Muhsin Koçak-Nihat Dalgın-Osman Şahin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: Ensar Yay. 2013, s. 308.

⁴⁰ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 345. Asıl konumuz âmm lafız olmadığı için kapsamlı gördüğümüz bir tarifte yetindik. Diğer tarifler için bkz. Bayram Demir, *Usûl-ü Fıkıhta Âmm Lafzın Delâleti ve Tahsisi*, Y.L. Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 1-8.

c- Fertlere delâletinde sınırlamanın olmaması (ademü'l-inhisâr) gerekmektedir.⁴¹

"Mutlakın İstilah Anlamı" başlığı altında verdiğimiz tanımları göz önünde bulundurduğumuzda mutlak ile ilgili şu denilebilir. Mutlak, şümûl ve ta'yin olmaksızın bir lafzın cinsinde şayî olan fertlere veya bir şeyin hakikatine delâlet eder. Âmm ise bir lafzın cinsindeki fertlere şümûl ve istiğrâk yolu ile delâlet eder. Burada "şümûl" ile "şüyûun" farkının ne olduğu sorusu akla gelebilir. Şüyû' daha önce de belirttiğimiz gibi: "*Lafzın, cinsinin fertleri arasında yaygın olması ve medlûlünün mâhiyet ve hakikatinden belirli olmayan bir ferdi veya fertleri göstermesi demektir.*"⁴² Şümûl ise: "*Lafzın, medlûlünün bütün fertlerini muhît ve müstağrîk olmasıdır.*"⁴³ Yani bir lafzın delâlet ettiği bütün fertleri kapsamı ve içine almasıdır.

Haydar Efendi, (v. 1960) "şüyû' ile "şümûl"ün farkını şu şekilde örneklendirmektedir: "*Buradan beş on gün evvel birisi İzmit'e gitse de İstanbul'da veba varmış, şayî' oldu dese veyahut şöyle bir havadis şayî' oldu. Filan vefat etmiş, filan mansıba geçmiş dese acaba bu şüyû' ne derecedir. İstanbul'un ne kadar sükkânı varsa ale'l-infirât hepsi duydu mu demektir. Yoksa bu havadisın yalnız beynennâs şüyû'u ihbar mı maksuddur? Tabî bundan her bir fert mutlaka bunu duymuştur mânası çıkmaz. Fakat şâmidir dersek o halde bu her ferde ale'l-infirât şâmil olmak lazım gelir. Yani bir olay şüyû' oldu desek bütün herkes tarafından duyuldu demek değildir. Fakat bir kısım insanlar tarafından duyuldu demektir. Bir olayın şümûlünden bahsettiğimizde ise olayın bütün fertleri kapsadığı anlamına gelmektedir.*"⁴⁴

Yukarıda anlatılanları da dikkate alarak mutlak ile âmm arasındaki farkı bir ayet-i kerime ile şöyle örneklendirebiliriz:

" وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءَ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "

⁴¹ Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkıh Usûlü*, s. 309.

⁴² Amîdî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 5; Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, s. 140-142; Koca, "Mutlak", *DİA*. s. 402.

⁴³ Amîdî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 5; Ali Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, s. 140-142; Koca, "Mutlak", *DİA*. s. 402.

⁴⁴ Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, s. 140-142.

"Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah güçlüdür, Hakîm'dir."⁴⁵

Bu ayette geçen "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ" "Erkek hırsız ve kadın hırsız" lafızları birer âmm lafızdır. Çünkü tek vaz' ile tek bir mâna için konmuştur ki bu mâna "hırsızlık"tır. Bu lafız, kendisinde hırsızlık mânasının gerçekleştiği bütün fertlere şâmindir ve bu fertlerin belirli bir sayıyla sınırlandırılması söz konusu değildir.⁴⁶

"Mutlak lafız" ise örneğin yemin kefaretiyle ilgili ayette تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ "Bir köleyi âzât etmek"⁴⁷ fâdesinde yer alan "رَقَبَةٌ" lafzı köle anlamında herhangi bir kayıtla kayıtlanmamış mutlak bir ifâdedir. Bu ifâde kendi cinsi yani köle cinsi içerisinde şayidir. Köle cinsinden herhangi biri demektir. Yoksa âmm lafızda olduğu gibi bütün kölelerin her birini kapsamaz.

Muhammed Ebu Zehra (v. 1974) da, konuyla ilgili olarak aynı ayeti şöyle değerlendirmektedir: "Mutlak, teklik veya çokluk gibi herhangi bir kayda bağlı olmaksızın bir mâhiyeti ifâde eder. "Köle âzât etmek" sözü, âzât edilecek kölenin mümin olup olmasını, bir veya çok olmasını göstermez; sadece köle ismi verilebilecek bir şahsın âzât edilmesini gösterir. Âmm ise, sayı itibariyle bir mâhiyeti ifâde eden lafızdır." Ebu Zehrâ âmmın bu özelliğini Muhammed suresinin dördüncü ayeti ile şu şekilde izah etmektedir: فَاِذَا لَقَيْتُمُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَضَرْبِ الرِّقَابِ "O kafirlerle savaşta karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun." İşte buradaki "الرِّقَابِ" (boyunlar) sözü âmm olup bütün kafirlere şâmindir."⁴⁸

1.1.4. Mukayyedin İstilah Anlamı

Mukayyed için bir birine yakın bir çok tanım yapılmıştır. Âmidî, (v. 1233) mutlakta olduğu gibi mukayyedin de iki yönden tanımlanabileceğini söylemiştir. Birinci tanım şöyle: ما كان من الألفاظ الدالة على مدلول معين كزيد و عمرو "Mukayyed, Zeyd ve Amr gibi bilinen bir mânaya delâlet eden lafızdır."

⁴⁵ Mâide, 5/38.

⁴⁶ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 345,

⁴⁷ Mâide, 5/89.

⁴⁸ Ebu Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 170.

İkinci tanım ise şöyledir: *ما كان من الا لفاظ الدالة على وصف مدلوله المطلق بصفة زائدة عليه "Mutlak olan medûlüne ek bir sıfatla delâlet eden lafızdır."* Âmidî, vermiş olduğu bu tanımı şöyle bir örnekle açıklar: *"Mısır dinarı ve Mekke dirhemi gibi mutlak medlulün vasfına zâit bir sıfat ile delâlet eden lafızlardır."* Burada Mısır dinarı ve Mekke dirhemi, her ne kadar kendi cinsleri itibariyle mutlak olsalar da fakat mutlak dinar ve dirheme nispeten mukayyedirler. Yani bu lafızlar bir yönüyle mutlak bir yönüyle mukayyedirler.⁴⁹

İbni Kudâme el-Makdisî, (v. 620/1233) mukayyedi şöyle tarif etmiştir: **اللفظ** *"Cinsini kapsayan المتناول لمعین او غير معین موصوف بامر زائد على الحقيقة الشاملة لجنسه hakikat üzerine zâit bir şeyle nitelenmiş belirli veya belirsiz bir şeyi kapsayan lafızdır."*⁵⁰

Vehbe Zuhaylî, (v. 2015) şöyle tanımlar: **لفظ خاص يدل على فرد شائع مقيد بصفة من الصفات.** *"Mukayyed, herhangi bir sıfatla vasıflanmış ferd-işâyi'a delâlet eden hâs bir lafızdır."*⁵¹

Muhammed Ebu Zehra, (v. 1974) şöyle tanımlar: **المقيد ما يدل على الماهية مقيدة بوصف او حال او غاية او شرط او بعبارة عامة مقيدة باي قيد من القيود من غير ملاحظة عدد** *"Mukayyed, sayı mefhumu mülâhaza edilmeksizin vasıf, hal, gaye ve şart gibi kayıtlar ile kayıtlanmış olarak mâhiyete delâlet eder."*⁵²

Ebu Zehra, yapmış olduğu tarifte yer alan vâsıf, gâye ve şart ile olan takyîde şunları örnek olarak vermektedir:

Vâsıf ile takyîde örnek: **فتحرير رقبة مؤننة** *"Mümin bir köleyi azat etmek gerekir."*⁵³ Burada köle mümin vasfıyla kayıtlanmıştır.

Şart ile takyîdin örneği ise, **فمن لم يجد فصيام ثلاثة أيام** *"Bulamayan üç gün oruç tutmalıdır."*⁵⁴ Burada üç gün oruç tutma; köle, yiyecek veya giyecek bulamama şartına bağlanmıştır.

⁴⁹ Amîdî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 6.

⁵⁰ İbni Kudâme, *Ravdatü'n-Nâzir*, c. 2, s. 763.

⁵¹ Vehbe Zuhaylî, *Usûlü Fıkhî'l-İslâmî*, Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1987, c. 1, s. 208.

⁵² Ebu Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 170.

⁵³ Mücâdele, 58/3-4.

Gâye ile takyîde örnek ise, *ثم اتموا الصيام الى الليل* "sonra orucu geceye kadar tamamlayın."⁵⁵ Burada da oruç bir sınır ile sınırlandırılmıştır o da gecenin başlangıcıdır.⁵⁶

Fahrettin Atar, mukayyedi; "*bir vâsıf, bir hâl, bir gâye veya bir şart kaydına bağlı olarak kendi cinsinde şuyû' bulmuş bir medlûle delâlet eden hâs lafız*" olarak tanımlamıştır.⁵⁷

Zekiyüddîn Şa'bân şöyle tanımlar: *المقيد هو اللفظ الذي يدل على فرد او افراد غير معيئة واقترن به ما يدل على تقيدده بصفة من الصفات Mukayyed, gayr-ı muayyen bir ferdi veya fertleri göstermekle birlikte, kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtladığına dair delil bulunan lafızdır. Meselâ imanlı adam veya doğru sözlü adamlar, kıymetli kitap veya kıymetli kitaplar, terbiyeli öğrenci veya çalışkan öğrenciler dediğimiz zaman, birer mutlak lafız olan adam, adamlar, kitap, kitaplar, öğrenci ve öğrenciler şeklindeki mutlak lafızlar mukayyed lafız haline gelmiş olurlar. Çünkü bu durumda gayr-ı muayyen fert ve fertleri göstermekle birlikte, artık bunların herhangi bir sıfatla takyîd edildiğine dair başka lafızlar bulunmaktadır.*⁵⁸

Ferhat Koca, Diyanet İslâm Ansiklopedi'sinde şöyle tanımlar: "*Gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olan lafızdır.*"⁵⁹

Ömer Nasuhî Bilmen, (v. 1971) şöyle tanımlar: "*Mukayyed, bir has lafızdır ki, delâlet ettiği efrattan herhangi birine şâyi' olmayıp bunlardan muayyen birini veya bir nevini ifâde eder.*"⁶⁰ Ömer Nasuhî yapmış olduğu tarifi şu şekilde açıklar: "*Beyaz insan, siyah at, mümin köle gibi bunların her biri birer mukayyed lafızdır. Binaenaleyh bir kimse "Ben bugün bir beyaz insan gördüm." dese beyaz ırka mensup*

⁵⁴ Mâide, 5/89.

⁵⁵ Bakara, 2/187.

⁵⁶ Ebu Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 170.

⁵⁷ Atar, *Fıkh Usûlu*, s. 175.

⁵⁸ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 316.

⁵⁹ Koca, "Mutlak", *DİA*, s. 402.

⁶⁰ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Islâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, c. 1, s. 67.

insanlardan birini görmüş olduğunu söylemiş, bununla o insanın siyahî olmadığını ifâde etmiş olur."⁶¹

Yukarıda Ömer Nasuhî Bilmen mukayyedin tarifinde, "*Muayyen birini veya bir nevini ifâde eder.*" demektedir. O, muayyen kaydıyla diğer tariflerdeki "gayr-ı muayyen" şeklindeki ifâdelerle tezat teşkil etmektedir. Onun bu kaydının gözden kaçan bir basım hatası olabileceği kanaatindeyiz.

⁶¹ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Islâhâtü Fıkhîyye Kâmusu*, c. 1, s. 67.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. MUTLAK VE MUKAYYEDİN HÜKMÜ

Kur'ân ve Sünnet nasslarını incelediğimizde kimi zaman mutlak, kimi zaman mukayyed, kimi zaman da bazen mutlak ve bazen de mukayyed lafızlarla karşılaşırız. Bu durumda söz konusu nasslardan, hüküm istinbât ederken, lafzın mutlaklığı mı yoksa mukayyed olması mı esas alınacaktır. Diğer taraftan söz konusu lafzın hangi durumlarda mutlak ve hangi durumlarda mukayyed olması esas alınacaktır. Bütün bunlarla beraber nasslarda bulunan takyîdin hüküm ifâde edip etmemesi de akla gelebilecek bir problemdir. Bu ana başlık altında zikredilen meseleler ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Mutlakın Hükümü

Bir nassda mutlak olarak yer alan bir lafız, başka bir nassda mukayyed olarak gelmemişse, mutlak haline göre amel edilir ve takyîdine dair bir delil bulunmadıkça herhangi bir şekilde takyîd edilmesi geçerli değildir.⁶²

Fahrettin Atar, mutlakın hükmünü; "*Mutlak, ıtlakı üzere câridir, mânasına delâleti kat'îdir.*" şeklinde ifâde etmiştir.⁶³ Dolayısıyla mutlak gelen bir lafzın takyîdini gerektirecek zaruri bir durum olmadığı müddetçe asıl olan mutlakın ıtlakı üzerine cari olmasıdır. Yani mutlak lafız herhangi bir kayıt ve şarta tabi tutulmadan olduğu gibi anlaşılır ve ona göre tatbik edilir.⁶⁴

Zerkeşî (v. 1392) bu konuda şöyle der: "*Kur'ân nasslarını tefsir etme alanında, takyîdine dair herhangi bir delil bulunmadığı sürece hiçbir müfessirin Kur'ân nasslarını daraltmaya hakkı yoktur.*"⁶⁵

⁶² Bedreddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *Bahru'l-Mühît*, Kuveyt: Dâru's-Safve, 1992, c. 3, s.417; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, c. 2, s. 711; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 225; Abdülvehhâb Hallâf, *İlmî Usulî'l-Fıkh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010, s. 152,

⁶³ Atar, *Fıkh Usûlu*, s. 175.

⁶⁴ Zuhaylî, *Usûlü Fıkhî'l-İslâmî*, c. 1, s. 208.

⁶⁵ Halid Abdurrahman el-A'k, *Usûlü't-Tefsir ve Kavâiduhu*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986, s. 411; Zerkeşî, *Bahru'l-Mühît*, c. 2, s. 15.

Bu başlık altında buraya kadar bahsedilen hususa Mecellenin de "*mutlak, itlak üzere cari olur. Eğer nassan yahut delâleten takyîd delili bulunmaz ise...*"⁶⁶ şeklinde değindiğini görüyoruz.

Ayrıca konumuzla direkt ilgisi olmasa da aşağıdaki Mecelle maddeleri mutlak lafzın fûru' u fıkihtaki yerine misal teşkil etmektedir.

1- "*Mudarebe-i mutlakada mudârib mücerred akd-i mudârebe ile mudârebenin levazım ve teferruatından olan işleri yapmağa me'zun olur.*"⁶⁷

Burada zikredilen "mudârebe" bir Fıkıh terimi olarak, "*bir taraftan sermaye, diğer taraftan emek ve çalışma olmak üzere kurulan bir şirket türüdür.*"⁶⁸ Mudârebe akdi iki kısma ayrılır: Mutlak mudârebe, herhangi bir kayıtla sınırlanmayan; mukayyed mudârebe ise zaman, mekân veya bir çeşit ticaretle sınırlandırılan mudârebe şeklidir.⁶⁹ Yukarıda zikrettiğimiz mecelle maddesinden anlaşılan şudur: Mudarebe-i mutlakada yani herhangi bir kayıtla sınırlandırılmayan mutlak mudârebede, mudârib, (mudârebe akdi yapan kişi veya işletmeci) akdin gerektirdiği bütün hususlarda izinli sayılır. Örneğin istediği yerde ve istediği şeyi alıp satabilir. Çünkü akitte herhangi bir sınırlandırma ve kayıt bulunmadığından akit mutlak olarak icra edilir.

2- "*Mudarebe-i mutlakada mâl-i mudârebeyi mudârib kendi malı ile karıştırmağa ve mudârebeye vermeğe mücerred akd-i mudârebe ile me'zun olmaz.*"⁷⁰ Çünkü mudâribin (işletmecinin) mudârebe malını kendi malına karıştırması akdin levazımından değildir.

3- "*Müvekkil pirinç al dese vekil olan kimse çarşıda satılan her nevi' pirinçten alabilir.*"⁷¹ Zira pirinç mutlak zikredildiğinde bütün nev-i pirinci

⁶⁶ Mecelle, md. 64.

⁶⁷ Mecelle, md. 1414.

⁶⁸ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul: Erkâm yay. 2010, s. 428; Paçacı, "Mudârebe", *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 456.

⁶⁹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 431; Paçacı, "Mudârebe", *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 456.

⁷⁰ Mecelle, md. 1414.

⁷¹ Mecelle, md. 1474.

kapsamaktadır. Çünkü pirinç bütün çeşitlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla mutlak bir ifâde olduğu için mutlaklığıyla amel edilir.

4- *"Alel-ıtlak iştirâ nükud ile iştirâya masrûf olur."*⁷² Yani bir kimse birine dese ki benim adıma şu kadar malzeme al. O da daha sonra aldığı malzemeyi bir eşya karşılığında aldığını söylese ve aldığı malzeme karşılığında verdiğini talep ederse vekalet veren kinse bunu vermek zorunda değildir. Ancak kendisi adına alınan malzemenin değerini para cinsinden vermesi gerekmektedir.

5- *"Alel-ıtlak bey'a vekil olan kimse müvekklinin malını aza çoğa ya'ni münasib gördüğü baha ile satabilir."*⁷³

6- *"Alel-ıtlak bey'a vekil olan kimse müvekklinin malını peşin akçe ile yahut ol mal hakkında beyn-et-tücar ma'ruf olan müddet ile veresiye satabilir. Amma örf ve âdete muhalif bir müddet-i tavîle ile satamaz."*⁷⁴

Yaptığımız bu izahlardan sonra mutlakın hükmünü aşağıda görüleceği üzere iki başlık altında ele almak mümkündür.

2.1.1.1. Nassta Mutlak Olarak Yer Alan ve Takyîdine Dair Delil Bulunmayan Lafızlar

Yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi, bir nassta mutlak olarak yer alan ve takyîdine dair herhangi bir delil bulunmayan lafızlar, mutlak olarak değerlendirilir.

Bu konuyla ilgili şu örnekler verilebilir:

1- *"شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ"*

"Ramazan ayı, ki onda Kur'ân, insanlara yol gösterici ve doğruyu yanlıştan ayırıcı belgeler olarak indirildi. Sizden bu ayı idrak eden, onda oruç tutsun; hasta veya yolculukta olan, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutsun. Allah size

⁷² Mecelle, md. 1483.

⁷³ Mecelle, md. 1494.

⁷⁴ Mecelle, md. 1498.

kolaylık ister, zorluk istemez. Bu kolaylıkları, sayıyı tamamlamanız ve size yol gösterdiğine karşılık Allah'ı büyük tanımanız için meşru kılmıştır; ola ki şükredersiniz."⁷⁵

Bu ayette "أَيَّامٍ" (günler) kelimesi mutlak olarak yer almakla beraber, takyîdine dair herhangi bir delil de bulunmamaktadır. Zira bu ayette bu lafız hakkında "peş peşe" kaydı bulunmamakla beraber, bu kelime başka bir nassta da mukayyed olarak yer almamıştır. Ve yine "peş peşe" olacağına dair bir delil de bulunmamaktadır. O halde "أَيَّامٍ" (günler) kelimesini, içinde yer aldığı ayet bağlamında mutlak olarak ele alıp ona göre amel etmek gerekmektedir. Bunun neticesinde, Ramazan ayında hastalık veya yolculuk sebebiyle oruç tutmamış olan kimsenin, tutmadığı günlere karşılık kaza edeceği günleri peş peşe tutma mecburiyetinin bulunmadığı gibi, isterse ayrı ayrı isterse peş peşe tutabilir, şeklinde bir hüküm oraya çıkmaktadır.⁷⁶

2- "وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ"

*"İçinizden ölenlerin bırakmış olduğu eşler kendi kendilerine dört ay on gün beklerler; müddetleri sona erdiğinde, onların kendi haklarında uygun şekilde yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah işlediklerinizden haberdardır."*⁷⁷

Kelime olarak "زوج" hem erkek ve hem de kadın için kullanılır. Aslında iki tane birden oluşan sayıya "زوج" denilir. Erkek ve kadın için bu ifâdenin kullanılması erkek ile kadının bir araya gelip bir birliktelik oluşturmasındandır.⁷⁸ Fakat söz konusu ayette geçen "أَزْوَاجًا" ifâdesi kadınlar için kullanılmıştır. Bu ayette zikredilen "أَزْوَاجًا" lafzı, mutlak bir lafız olarak zikredilmiş ve takyîdine delâlet edecek herhangi bir delil de yoktur. Yani "zifâfa girilmiş olması" kaydını taşımamaktadır. Başka nassta da böyle bir kayıtle varit olmamıştır ve böyle bir takyîd için herhangi

⁷⁵ Bakara, 2/185.

⁷⁶ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 317; Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkh Usûlü*, s. 282.

⁷⁷ Bakara, 2/234.

⁷⁸ İbni Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 3, s. 1885; İbrahim Mustafa, vd., *Mu'cemü'l Vasît*, c. 1, s. 405; Ebü'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed Rağib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibü'l-Kur'ân*, Beyrut - Lübnan: Dârü'l-Marife, 2015, s. 220; Muhammed Ali Sabuni, *Ravâiu'l-Beyân Tefsîrü Âyâtü'l-Ahkâmi mine'l-Kur'ân*, yy. Dârü'l-Fıkr. ty. c. 1, s. 283.

bir delil de bulunmamaktadır. O halde, bu lafzın mutlak haline göre amel edilmesi gerekmektedir. Buna göre, evli bir erkek vefat ettiğinde, kendisiyle ister zifâfa girmiş ister girmemiş olsun karısının iddet beklemesi gerekmektedir.⁷⁹

3- "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخْوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمْ اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخْوَاتُكُمْ مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّائِي فِي حُجُورِكُمْ مِّنْ نِّسَائِكُمُ اللَّائِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَّحِيماً "

"Sizlere, analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeşlerinizin kızları, kız kardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızın yanınızda kalan üvey kızlarınız ki onlarla gerdeğe girmemişseniz size bir engel yoktur, öz oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi bir arada almak suretiyle evlenmek, - geçmişte olanlar artık geçmiştir- size haram kılındı. Doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder."⁸⁰

Burada geçen "وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ" (eşlerinizin anneleri ile evlenmek size haram kılındı" sözünde geçen "نِسَائِكُمْ" (eşleriniz) lafzı mutlak bir lafızdır. Yani "zifâfa girilmiş olması" kaydını taşımamaktadır. Başka bir yerde de böyle bir kayıtla gelmemiştir. Takyîdine dair herhangi bir delil de bulunmamaktadır. Öyleyse lafzın mutlak haline göre amel etmek gerekmektedir. Dolayısıyla bir adama, evlendiği kadının annesi sırf akdin meydana gelmesiyle haram olmuş oluyor. İster bu kişi evlendiği kadınla zifâfa girmiş olsun, ister zifâftan önce ayrılmış olsun sonuç değişmez. Netice itibariyle kişinin evlendiği kadının annesiyle yani kayın validesiyle evlenmesi caiz değildir.⁸¹

Ayette geçen "وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ" (öz oğullarınızın eşleri" sözündeki "حَلَائِلُ" (eşler) kelimesi de mutlak olarak kullanılmış, yani "zifâfa girilmiş olması" kaydını taşımamaktadır. Dolayısıyla bir adama, gelini sırf nikah akdiyle kendisine haram olur. Oğlu ister bu kadınla zifâfa girmiş olsun, ister zifâftan önce ayrılmış

⁷⁹ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 225; Hallâf, *İlmî Usulü'l-Fıkh*, s. 152; Şa'bân, *Usûlü'l Fıkh*, s. 317.

⁸⁰ Nisâ, 4/23.

⁸¹ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 317.

olsun sonuç aynıdır. Adamın, oğlunun eşiyle yani geliniyle evlenmesi hiçbir şekilde caiz değildir.⁸²

4-"وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكُمْ تُوَعِّظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ "

*"Karılarını zihâr yoluyla boşamak isteyip, sonra sözlerinden dönenlerin, ailesiyle temas etmeden bir köle âzât etmeleri gerekir. Size bu hususta böylece öğüt verilmektedir. Allah, işlediklerinizden haberdardır."*⁸³

Bu ayette, zihârda bulunan kimse için, tekrar eşine dönmek istediğinde bir köle azat etmesi gerektiği yer almaktadır. Ancak "رَقَبَةٍ" (köle) lafzı mutlak olarak zikredildiği ve takyîdine de herhangi bir delil bulunmadığı için, köle olarak isimlendirilebilecek herhangi bir kişinin özgürlüğüne kavuşturulması yeterli kabul edilmektedir.⁸⁴

5- "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخْوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْتُمْ وَأَخْوَاتُكُمْ مِنَ الرِّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا"

*"Sizlere, analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeşlerinizin kızları, kızkardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızın yanınızda kalan üvey kızlarınız ki onlarla gerdeğe girmemişseniz size bir engel yoktur, öz oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi bir arada almak suretiyle evlenmek, - geçmişte olanlar artık geçmiştir- size haram kılındı. Doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder."*⁸⁵

Bu ayeti kerimede geçen "وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْتُمْ" "sizi emziren süt anneleriniz" ifâdesinde emzirme ile ilgili ifâde mutlak olarak yer aldığı, yani emzirmenin ölçüsüyle ilgili herhangi bir sınırlandırma olmadığı için Hanefî fukahâsı, azı çoğu

⁸² Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, c. 9, s. 6628.

⁸³ Mucâdele, 58/3-4.

⁸⁴ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 225.

⁸⁵ Nîsâ, 4/23.

fark etmeden Radâ' olarak isimlendirilen her türlü emzirmenin, evlenmeye mani olduğunu ifâde etmişlerdir.⁸⁶

2.1.1.2. Bir Nassta Mutlak olarak Yer Almakla Beraber Takyîdine Dair Delil Bulunan Lafızlar

Bir nassta mutlak olarak yer almakla beraber, takyîdine dair herhangi bir delil bulunuyorsa takyîdine yani lafzın mukayyedliğine hükmedilir.⁸⁷ Bu konu aynı zamanda mutlakın mukayyede hamli meselesi kapsamına girdiğinden dolayı, sadece konunun anlaşılması için, burada bir örnek vermekle yetinilecektir.

"وَأَلَّكُمْ نَصْفَ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكَتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ خَلِيمٌ"

"Kadınlarınızın çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa, ettikleri vasiyetten veya borçtan sonra kalanın dörtte biri sizindir. Sizin çocuğunuz yoksa ettiğiniz vasiyet veya borç çıktıktan sonra bıraktıklarınızın dörtte biri karılarınızdır. Çocuğunuz varsa, bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadına kelâle yollu (çocuğu ve babası olmadığı halde) varis olunuyor ve bunların ane-bir erkek veya bir kız kardeşi bulunuyorsa, her birine edilen vasiyetten veya borçtan arta kalanın altıda biri düşer. İkidenden çoksalar, üçte birine, zarara uğratılmaksızın ortak olurlar. Bunlar Allah tarafından tavsiye edilmiştir. Allah bilendir. Hâlim'dir."⁸⁸

Bu ayette vârislerin payları belirtilirken *"ettiğiniz vasiyet veya borç çıktıktan sonra,"* şeklinde mutlak olarak yer almaktadır. Yani terekenin ne kadarından vasiyette bulunabileceği ile ilgili herhangi bir kayıt

⁸⁶ Burhânüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebubekir el-Ferğânî el-Merğînanî, *el-Hihadâye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ty. c. 1, s. 257. Bu ayet ile ilgili diğer mezheplerin değerlendirmeleri için bkz. s. 52-54.

⁸⁷ Şa'bân, *Usûlü'l Fıkh*, s. 283.

⁸⁸ Nîsâ, 4/12.

bulunmamaktadır. Dolayısıyla aşağıda vereceğimiz hadis vasiyetle ilgili olan bu mutlak ifâdeyi üçte bir ile takyîd etmektedir:

عن عامر بن سعد بن أبي وقاص عن أبيه انه قال: "جانني رسول الله صلى الله عليه و سلم يعودني عام حجة الوداع من وجع اشتد بي فقلت يا رسول الله قد بلغ بي من الوجع ما ترى وأنا ذو مال ولا يرثني الا ابنة لي أفأصدق بثلاثي مالي قال رسول الله صلى الله عليه و سلم لا فقلت فالشطر قال لا ثم قال رسول الله صلى الله عليه و سلم الثلث والثلث كثير انك ان تذر ورثتك أغنياء خير من ان تذرهم عائلة يتكفون الناس"

Sa'd b. Ebi Vakkas, (r.a) şöyle anlatmaktadır: "*Veda haccında şiddetli hastalık geçirdiğim sırada Hz. Peygamber(s.a.v) beni ziyaret etti. Ben ey Allah'ın Resulü! hastalık ve ağrılarım bu dereceye varmıştır. Ben varlıklı bir insanım. Bir tek kızımdan başka varisim yoktur. Bu yüzden malımın üçte ikisini tasadduk edeyim mi? diye sordum. Hz. Peygamber: "Hayır" cevabını verdi. Ben: Yarısını tasadduk edeyim mi? dedim. Hz. Peygamber yine:"Hayır," dedi ve "Üçte birini tasadduk et, üçte biri de çoktur. Ey Sa'd! Senin, varislerini zengin bırakman, onları muhtaç ve halka ellerini açar bir halde bırakmandan daha hayırlıdır.*"⁸⁹

Burada malının üçte ikisini infak edeceğini söyleyen sahabeye Hz. Peygamber, (s.a.v) "Hayır" cevabını verir ve **الثلث والثلث كثير** "*Üçte birini tasadduk et, üçte biri de çoktur.*" buyurur. Bu ifâde söz konusu ayette geçen vasiyetle ilgili mutlak lafzı takyîd etmektedir. Bundan dolayı fakihler kişinin ancak malının üçte birini vasiyette bulunabileceği hususunda ittifak etmişlerdir.⁹⁰

2.1.2. Mukayyedin Hükümü

Bir nassta mukayyed olarak yer alan bir lafız, başka bir nassta mutlak olarak yer almamışsa, mukayyed haline göre amel edilir ve kaydın kaldırıldığına dair bir delil bulunmadıkça bu kaydın kaldırılması caiz olmaz.⁹¹

Mutlakın hükmünde olduğu gibi mukayyedin hükmünü de iki başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, "*Nassta mukayyed olarak yer alan ve*

⁸⁹ Müslim b. el-Haccac Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahihi Müslim*, yy. Darü's-Selam Linneşri Ve't-Tevzi', ty. Vâsiyyet, 5.

⁹⁰ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 226; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, c. 10, s. 7487.

⁹¹ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 226; Zuhaylî, *Usûlü Fıkhî'l-İslâmî*, c. 1, s. 209; Şa'bân, *Usûlü'l Fıkh*, s. 318.

kaydının ilgasına dair delil bulunmayan mukayyed lafızlar"dır. İkincisi ise, "Nassta mukayyed olarak yer alan ve kaydının ilgasına delil bulunan mukayyed lafızlar"dir.

2.1.2.1. Nassta Mukayyed Olarak Yer Alan ve Kaydının İlgasına Dair Delil Bulunmayan Mukayyed Lafızlar

Mutlak lafız, bazen nasslarda mukayyed olarak bulunur ve bu sınırlamanın geçersiz olduğuna dair bir delil de söz konusu olmaz. Aşağıda bu konuyla alakalı üç örneğe yer verilecektir.

1- "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمْ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا"

"Sizlere, analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeşlerinizin kızları, kız kardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızın yanınızda kalan üvey kızlarınız ki onlarla gerdeğe girmemişseniz size bir engel yoktur, öz oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi bir arada almak suretiyle evlenmek, - geçmişte olanlar artık geçmiştir- size haram kılındı. Doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder."⁹²

Bu ayette ise "وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ" *"Ve kendileriyle birleştiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız"* kısmındaki *مِنْ نِسَائِكُمْ* (karılarınızdan) kelimesi, "zifâfa girmiş olma" kaydını taşımaktadır. Dolayısıyla bu kayda göre amel edilecektir. Bunun neticesi ise, kişinin nikahlandığı kadınla zifâfa girmemesi durumunda, onun kızıyla evlenmenin haram olmamasıdır.⁹³

2- "وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تَوْعُظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (3) فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامَ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ"

⁹² Nîsâ, 4/23.

⁹³ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 226; Şa'bân, *Usûlü'l Fıkh*, s. 318.

"Karılarını zihâr yoluyla boşamak isteyip, sonra sözlerinden dönenlerin, ailesiyle temas etmeden bir köle azat etmeleri gerekir. Size bu hususta böylece öğüt verilmektedir. Allah, işlediklerinizden haberdardır. Azat edecek köle bulamayanın, ailesiyle temastan önce iki ay birbiri peşinden oruç tutması gerekir. Buna gücü yetmeyen, altmış düşkününü doyurur. Bu kolaylık, Allah'a ve Peygamberine inanmış olmanızdan ötürüdür. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. İnkâr edenler için can yakıcı azap vardır."⁹⁴

Bu ayette ise Yüce Allah'ın zihâr kefâretine dair öncelikle bir kölenin azat edilmesi gerektiğini beyan buyurur daha sonra, **فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسًا** "Fakat kim (bunu) bulamazsa, (yine) birbiriyle temas etmezden evvel fasılasız iki ay oruç tutsun." Burada iki ay ifâdesi fasılasız (peşe peşe) kaydı ile kayıtlanmıştır. Bu kaydın kaldırıldığına dair bir delil bulunmadığı için burada orucun peş peşe tutulması gerekmektedir.⁹⁵

3- "وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يُقْتَلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا"

"Bir müminin diğer mümini yanlışlık dışında öldürmesi asla caiz değildir. Bir mümini yanlışlıkla öldürenin, bir mümin köleyi azat etmesi ve öldürülenin ailesi bağışlamadıkça, ona diyet ödemesi gerekir. Eğer o mümin, size düşman bir topluluktan ise mümin bir köleyi azat etmek gerekir. Şayet aranızda anlaşma olan bir millettense, ailesine diyet ödemek ve mümin bir köleyi azat etmek gerekir. Bulamayana, Allah tarafından tövbesinin kabulü için, ard arda iki ay oruç tutmak gerekir. Allah bilendir. Hakim'dir."⁹⁶

Burada da Yüce Allah'ın bir mümini hataen öldürmenin kefâretine dair **وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ** "Bir mümini yanlışlıkla öldürenin, bir mümin köleyi azat etmesi gerekmektedir." Burada da "köle" lafzı "mümin köle" şeklinde mukayyed

⁹⁴ Mücâdele, 58/3-4.

⁹⁵ Zuhaylî *Usûlü Fıkhî'l-İslâmî*, c. 1, s. 209; Şa'bân, *Usûlü'l Fıkh*, s. 318; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 226.

⁹⁶ Nîsâ, 4/92.

olarak yer almaktadır. Dolayısıyla hataen adam öldürmenin kefâreti, ancak mümin vasfıyla kayıtlanmış olan bir köle azat etmekle mümkün olabilmektedir.⁹⁷

2.1.2.2. Nassta Mukayyed Olarak Yer Alan ve Kaydının İlgasına Dair Delil Bulunan Mukayyed Lafızlar

Mukayyed olarak yer alıp da kaydının ilgasına dair delil bulunduğundan dolayı ilgili kaydın hükmünün ilğa edildiğine yani geçersiz kılındığına dair genelde usûl kitaplarında şöyle bir örneğe rastlamaktayız:

"وَرَبَابِكُمْ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ"

*"Ve kendileriyle birleştiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız (ile evlenmek size haram kıldı)"*⁹⁸

Burada "وَرَبَابِكُمْ" (üvey kızlarınız) ifâdesi "فِي حُجُورِكُمْ" (odalarınızda bulunan) kaydı ile kayıtlanmaktadır. Bu kayıttan direkt anlaşılın üvey kızın haramlığının sebebinin üvey babanın evinde bulunuyor olması gibi görünmektedir. Fakat bu kaydın kaldırıldığına delil bulunmaktadır. Nitekim aynı ayetin devamında **فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا** "Eğer üvey kızlarınızın analarıyla zifâfa girmemişseniz, üvey kızlarınızla evlenmenizde size bir vebal yoktur." diye buyrulmaktadır ki bu, anne ile zifâfa girilmemiş olması halinde üvey kızı ile evlenmenin helal olduğunu göstermektedir. Ayrıca üvey kızın, kişinin kendi evinde ve gözetiminde bulunmasının haramlık sebebi olmadığı gerçeği, helâllik ifâde edilirken, sadece "zifâfa girilmemiş olmanın" helallik için kayıt olarak zikredilmesinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, helâlliğin sübutunda sadece "zifâfa girilmemiş olmasının" şart koşulması, haramlıkta üvey kızın üvey baba gözetiminde olması şartının bulunmadığını gösterir. Zira haramlık için iki durum şart koşulmuş olsaydı, helâllik de ancak bu iki durumun ortadan kalkmasıyla sabit olurdu.⁹⁹

⁹⁷ Zeydân, *el-Vecîz fi Usuli'l-Fıkh*, s. 226.

⁹⁸ Mücâdele, 58/3-4.

⁹⁹ Şa'bân, *Usûlü'l Fıkh*, s. 318.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. MUTLAKIN MUKAYYEDE HAMLİ

Mutlak ve mukayyed konusunda en önemli hususlardan biri de "mutlakın mukayyede hamli" meselesidir. Mutlak ile mukayyedin hükmü konusunda da belirttiğimiz gibi bir zaruret bulunmadıkça asıl olan mutlakın itlâkı üzerine, mukayyedin de takyîdi üzerine câri olmasıdır. Yani birinin diğerine hamledilmemesidir. Ancak bazen mutlakı mukayyede hamletme zarureti hasıl olmaktadır. Bundan sonra hangi durumlarda mutlakın mukayyede hamledilip edilmeyeceği ve bu husustaki usûl âlimlerinin ittifak ettiği veya ihtilaf ettiği alanlara geniş bir şekilde yer vermeye gayret gösterilecektir.

Bu konuya giriş yapmadan önce "hamlin" ne olduğu ve daha sonra da itlak ile takyîdin hangi alanlarda olduğunu izah edilecektir.

3.1.1. Hamlin Mahiyeti

"Haml" (حمل) kelimesi *يحمل - حمل* şeklindeki fiilin mastarıdır.¹⁰⁰ Haml, fiil olarak kullanımında bir çok şeyde tek bir mânâyı ifâde etmekle birlikte mastarlarda anlam farklılıkları gösterir. Haml görünürde var olan taşınan şeyi ifâde ettiği gibi görünürde olmayan, anne karnındaki çocuk, buluttaki yağmur gibi görünmez taşınırı da ifâde etmektedir.¹⁰¹ Hamlin konumuzu yakından ilgilendiren yönü ise *"hükümde bir şeyi diğer bir şeye katmak"*¹⁰² anlamına gelmesidir.

Terim olarak ise "haml", *"bir lafzın anlamını veya kullanımını başka bir lafza taşımak ve lafzı bu taşınan duruma göre anlamak ve yorumlamak"*¹⁰³ demektir. Mutlakın mukayyede hamli ise, *"mutlak ile mukayyedin bir hükmü açıklama hususunda birleşmeleri durumudur."*¹⁰⁴ Başka bir ifâdeyle, *"mukayyeden çıkan*

¹⁰⁰ Ebu Abdürrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferahidî, *Kitâbü'l-Ayn*, yy. Dâru Mektebeti'l-Hilal, ty. c. 3, s. 240; Zeynuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebu Bekir, *Muhtârü's-Sihâh*, Beyrut-Sayda: el-Mektebetü Mısıriyye ed-Dâru 'n-Nemuzeciyye, 1999, c. 1, s. 81.

¹⁰¹ Zeynuddîn, *Muhtârü's-Sihâh*, c. 1, s. 81.

¹⁰² İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-Vasît*, c. 1, s. 198.

¹⁰³ Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkıh Usûlü*, s. 286.

¹⁰⁴ Koca, "Mutlak" *DİA*. s. 404.

anlamın veya hükmün esas alınmasıdır."¹⁰⁵ Ayrıca hamlin, takyîd işleminden ibaret olduğu da söylenebilir.

Şimdi nassların hamli konusunda usûlcülerin ele alıp tartıştığı konuları mezheplerin görüşlerine de yer vererek örneklerle maddeler halinde inceleyeceğiz.

3.1.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Takyîdi

Kur'ân'nın Kur'ân ile takyîdi, bütün âlimlerin ittifakıyla caiz görülmüştür.¹⁰⁶ Kur'ân'ın Kur'ân'ı takyîd etmesine şu ayetleri örnek verebiliriz:

"حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَالْحُمُّ الْخَنْزِيرُ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَنسَى الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ"

"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."¹⁰⁷

"قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ"

"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir

¹⁰⁵ Koca, "Mutlak" DİA. s. 404.

¹⁰⁶ İbni Sübkî, *Cemü'l-Cevâmî*, c. 2, s. 84; Âmidî, *el-İhkâm*, c. 2, s. 387; Şihabbüddîn Ahmed b. İdris el-Karâfî, *el-Akdü'l-Menzûm fi'l-Husûsi ve'l-Umûm*, Dâru'l-Kütüb, 1999, yy. c. 2, s. 278; Muhammed b. Hamdî es-Saîdî, *el-Mutlak ve'l-Mukayyed*, Suud: yy.1428, s. 474.

¹⁰⁷ Mâide, 5/3.

hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış birşey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim (bunlardan) yemek zorunda kalırsa bilsin ki Rabbin bağışlayan ve esirgeyendir."¹⁰⁸

Burada birinci ayette *حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخَنزِيرِ* "size murdar et(meyte) ve kan haram kılındı" şeklinde "الدَّم" (kan) lafzı mutlak olarak yer alırken, ikinci ayette "دَمًا مَسْفُوحًا" (akıtılmış kan) şeklinde mukayyed olarak yer almaktadır. Dolayısıyla fakihler ikinci ayetle birinci ayeti takyîd ederek haram olan kanın akıtılmış kan olduğuna hükmetmişlerdir.¹⁰⁹ Yani Kur'ân Kur'ân ile takyîd edilmiştir.

3.1.1.2. Kur'ân'ın Sünnet'le Takyîdi

Kur'ân'ın Sünnet'le takyîdi hususunda; Sünnet'in mütevâtir ve meşhur olanı ile haber-i vâhit olanı konusunda görüş farklılığı vardır. Bütün âlimlerin görüşü Kur'an'ın mütevâtir ile meşhur Sünnet'le takyîd edilebileceği yönündeyken haber-i vâhit ile takyîdi konusunda görüş ayrılığına gitmişler.¹¹⁰

Hanefîler'e göre Kur'ân'ın sübûtu kat'î, haber-i vahidin sübûtunun ise zannidir. Dolayısıyla zanni olanın kat'î olanı takyîd etmesinin doğru olmayacağı yönünde görüş beyan etmektedirler. Aksi takdirde bunun bir ziyade olacağını, ziyadenin ise nesh olduğunu ve neshin, haber-i vâhid ile mümkün olamayacağını söylerler.¹¹¹

Hanefîler'in bu görüşlerine şu örnek verilir: Abdest bahsinde Yüce Allah şöyle buyuruyor: *فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ* "Yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın."¹¹² Burada Hanefîler ayetin ifâdesinin mutlak olduğunu yani sadece eller ve yüzün yıkanması emredildiğini niyetten bahsetmediğini niyet ile ilgili hadislerin ise âhâd türünden olduğunu bu tür âhâd hadislerle Kur'ân'ın hükmüne farz derecesinde bir hükmün eklenmesinin doğru olmayacağını, ancak niyetle ilgili hadislerle abdestte niyetin sünnet olduğu söylenebileceği, şeklinde görüş

¹⁰⁸ En'am, 6/145.

¹⁰⁹ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 227.

¹¹⁰ Karâfî, *el-Akdü'l-Menzûm*, c. 2, s. 303; es-Saîdî, *el-Mutlak ve'l-Mukayyed*, s. 477-485.

¹¹¹ Saîdî, *el-Mutlak ve'l-Mukayyed*, s. 485; Ali Halîl İsa, *Davâbitü Hamli'l-Mutlak ale'l-Mukayyed İndel-Usûliyyîn ve Eseru zâlike ale'l-Ahkâmi's-Şerî'yye*, s. 54.

¹¹² Mâide, 5/6.

belirtirler.¹¹³ Cumhur ise, haber-ivâhid ile Kur'ân'ın takyîd edilebileceği görüşündedir. Zira cumhur, takyîdin nesih değil beyan olduğunu söyler. Ve yine Allah Teala'nın mutlak olarak Peygambere itâati emrettiğini ifâde ederler.¹¹⁴

Kur'ân'ın Sünnet'le takyîdine dair ise yemin kefâreti ile ilgili şu ayet verilebilir:

"فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ"

*"Yeminin kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünün yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle âzât etmektir. Bulamayan üç gün oruç tutmalıdır; yeminlerinizin kefâreti budur."*¹¹⁵

Burada "فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ" şeklinde mutlak bir ifâdeyle üç gün oruç tutulması emredilirken diğer yandan aynı ayetin İbni Mes'ud'un kıraatinde mukayyed bir ifâdeyle "فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مَتَّابِعَاتٍ" "*peş peşe üç gün oruç tutulması*" kaydı mevcuttur. Bu kaydı dikkate alan Hanefîler mutlakı mukayyede hamlederek yemin kefâretinde orucun üç gün aralıksız tutulması gerektiği görüşüne varmışlardır. Çünkü Hanefîler'e göre mütevâtir olmayan kıraatler sünnet kabilinden olup, kaynak değeri taşıdıkları için Kur'ân'ın mutlakını takyîd eder. Buna karşılık diğer İslâm hukukçuları ise mütevâtir olmayan kıraatlerdeki ilave kelimeleri delil olarak kabul etmediklerinden bu görüşe katılmazlar.¹¹⁶

3.1.1.3. Sünnet'in Sünnet'le Takyîdi

Sünnet'in Sünnet'le takyîdi konusu, mütevâtir Sünnet'in mütevâtir Sünnet'le takyîdi ve mütevâtir Sünnet'in heber-i vâhitle takyîdi şeklinde iki yönlü tartışılmıştır. Mütevâtir Sünnet'in mütevâtir Sünnet'le takyîdi ittifakla caiz görülürken mütevâtir

¹¹³ Ali Halil İsa *Davâbîtu Hamli'l-Mutlak ale'l-Mukayyed İndel-Usûliyyîn ve Eseru zâlike ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, Y.L. Tezi, Câmîati'n-Necah el-Vatanî, Nablus-Filistin, 2010, s. 54.

¹¹⁴ Saîdî, *el-Mutlak ve'l-Mukayyed*, s.492;

¹¹⁵ Mâide, 5/89.

¹¹⁶ Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, s. 145; Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkıh Usûlü*, s. 289.

Sünnet'in haber-i vâhitle takyîdi konusu âlimler arasında farklı görüşlere yol açmıştır.¹¹⁷

Yukarıda Kur'ân'ın Sünnet'le takyîdi konusunda belirttiğimiz gibi Hanefiler haber-i vahîdin sübutunun zanni olduğu için zanni delille sübutu kat'î olan nassın takyîd edilemeyeceği görüşünderken, cumhur takyîd edilebileceğini görüşündedir.¹¹⁸

Sünnet'in Sünnet'le takyîdine şu örneği verebiliriz:

Zekat bahsiyle ilgili Peygamber Efendimiz (s.a.v) bir rivayette *في سائمة الغنم الزكاة* "Otlayan koyunlarda zekat vardır."¹¹⁹ şeklinde buyururken başka bir rivayette de *في اربعين شاة شاة* "Kırk koyunda bir koyun zekat vardır."¹²⁰ şeklinde buyurmuştur. Birinci rivayette "الغنم" (koyun) lafzı "سائمة" (otlayan koyun) şeklinde kayıtlı iken; ikinci rivayette "شاة" (koyun) lafzı mutlak olarak zikredilmiş. Dolayısıyla burada da mutlak mukayyede hamledilir. Yani zekat özel beslenen koyunlarda değil de sadece serbest merada otlayan koyunlarda vardır.¹²¹

3.1.1.4. Kur'ân ve Sünnet'in İcmâ' ile Takyîdi

Usûl âlimleri Kur'ân ve Sünnet'in icmâ' ile takyîd edilmesinin caiz olduğu görüşündeler.¹²² Karâfî buna örnek olarak şu ayete yer verir: *يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَّاتِ* "Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder."¹²³ Burada Yüce Allah bütün çocuklar için mirastan pay verilmesi emretmişken, bu ayetin hükmünün icmâ' ile takyîd edilip katilin, mirastan mahrum bırakıldığı zikredilir.¹²⁴ Aslında her ne kadar Karâfî bu ayetin hükmünün icmayla takyîd edildiğini söylerse de biz bunun "Katil mirasçı olmaz."¹²⁵ hadisiyle takyîd edildiği kanaatindeyiz.

¹¹⁷ İbnü's-Sübki, *Cemü'l-Cevâmî*, c. 2, s. 84; Âmidî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 6; es-Saîdî, *el-Mutlak ve'l-Mukayyed*, s. 477.

¹¹⁸ Saîdî, *el-Mutlak ve'l-Mukayyed*, s.492;

¹¹⁹ Buhârî, Zekat, 39.

¹²⁰ Ebu Dâvût, Zekat, 5.

¹²¹ Mahmut Hamdî Zakzuk, *el-Mevsuatü'l-İslâmiyyetü'l-Âmmetü*, Kahire: yy. 2001. s. 1312.

¹²² Âmidî, *el-İhkâm*, c. 2, s. 400; Karâfî, *el-Akdü'l-Menzûm*, c. 2, s. 307;

¹²³ Nisâ, 4/11.

¹²⁴ Karâfî, *el-Akdü'l-Menzûm*, c. 2, s. 306.

¹²⁵ Tirmizî, Ferâiz, 17; Ebu Davut, Diyât, 18.

3.1.1.5. Kur'ân ve Sünnet'in Kıyasla takyîdi

Hanefîler, Kur'ân ve Sünnet'in kıyasla takyîd edilmesini caiz görmezken, Şâfiî ve Mâlikîlerin de içinde bulunduğu cumhur bu konuda takyîdin caiz olduğu görüşündeler.¹²⁶

Kitap ve Sünnet'in, kıyas ile takyîd edileceğine dair şu örnek zikredilir.

"وَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فِتْيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضٌ فَمِنْكُمْ بَعْضٌ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَ فَإِنَّ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ"

"Sizden, hür mümin kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimse, ellerinizdeki mümin cariyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı çok iyi bilir. Birbirinizdensiniz, aynı soydansınız. Onlarla, zinadan kaçınmaları, iffetli olmaları ve gizli dost tutmamış olmaları halinde, velilerinin izniyle evlenin ve örfe uygun bir şekilde mehirlerini verin. Evlendiklerinde zina edecek olurlarsa, onlara, hür kadınlara edilen azabın yarısı edilir. Cariye ile evlenmedeki bu izin içinizden, günaha girme korkusu olanlardır. Sabretmeniz sizin için daha hayırlıdır. Allah bağışlar ve merhamet eder."¹²⁷

Burada Yüce Allah cariyeler ile ilgili: *فَإِذَا أُحْصِنَ فَإِنَّ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ* "Evlendiklerinde zina edecek olurlarsa, onlara, hür kadınlara edilen azabın yarısı edilir." şeklinde buyurur. Ancak kölelerin zina etmeleri durumunda nasıl bir ceza ile cezalandırılacaklarıyla ilgili bir nass varit olmadığı için cumhur köleleri de cariyelere kıyas ederek hürlere verilen cezanın yarısı ile cezalandırılacağını söylerler.¹²⁸

Şimdi hangi durumlarda mutlakın mukayyede hamledilip edilmeyeceği ve bu konudaki usûl âlimlerin görüşlerine yer verelim.

¹²⁶ İbnü's-Sübkî , *Cemü'l-Cevâmî*, c. 2, s. 84; Âmidî, *el-İhkâm*, c. 2, s. 410; Saîdî, *el-Mutlak ve'l-Mukayyed*, s.477.

¹²⁷ Nîsa,4/25.

¹²⁸ Karafî, *el-Akdü'l-Menzûm*, c. 2, s. 306.

Fıkıh usûlü eserlerinde bir lafzın farklı nasslarda mutlak veya mukayyed olarak gelmesi durumunda nasıl değerlendirileceği üzerinde durulmuştur. Genelde konu nasslarda mutlak ve mukayyed'in yer alma şekilleri olarak değerlendirilmiş ve ıtlak ve takyîdin de hükmün sebebinde veya hükmün kendisinde olması şeklinde iki başlık altında ele alınmıştır.

Bütün fıkıh usûlü eserlerinde olmamakla beraber yukarıdakilere ilaveten mutlakın, mukayyede hamledilmesi şartları başlığı altında bir takım hususlara da temas edilmiştir. Bu çalışmada bahsedilen hususlar dikkate alınacak ve konu iki ana başlık altında incelenecektir. Bunlardan ilki "Nasslarda mutlak ve mukayyed'in yer alma şekilleri"dir. İkincisi ise " Mutlakın mukayyede hamlinin şartları" dır.

3.1.2. Nasslarda Mutlak ve Mukayyed'in Yer Alma Şekilleri

Yaptığımız araştırmada, mutlak ve mukayyed'in yer alma şekillerinin de dört başlık altında ele alındığına şahit olduk. Söz konusu bu dört alt başlık şöyledir:

3.1.2.1. İtlak ve Takyîd'in Hükmün Sebebinde Olması

İtlak ve takyîd hükmün sebebinde olur ve hüküm her iki nassta da aynı ise, cumhura göre mutlak mukayyede hamledilir ve mukayyede göre amel edilir.¹²⁹ Hanefîler'e göre ise mutlak mukayyede hamledilmez, her ikisiyle ayrı ayrı amel edilir.¹³⁰ Bu hususa örnek olarak Hz. Peygamberin (s.a.v) fitır sadakasıyla ilgili buyurmuş olduğu şu hadis-i şerifi örnek olarak zikredebiliriz.

عن عبد الله بن ثعلبة قال : خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم الناس قبل الفطر بيوم أو يومين فقال "أدوا صاعا من بر أو قمح بين اثنين أو صاعا من تمر أو صاعا من شعير عن كل حر وعبد وصغير وكبير"

Abdullah İbni Salebe (r.a) buyurdu ki Allah Resulü (s.a.v) Ramazan bayramından bir veya iki gün önce insanlara hitap ederek şöyle buyurdu: "*Fıtır*

¹²⁹ Edip Salih, *Tefsiru'n-Nusûs*, c. 2, s. 202; Şa'bân, *Usûlü'l Fıkh*, s. 319,

¹³⁰ Edip Salih, *Tefsiru'n-Nusûs*, c. 2, s. 202; Şa'bân, *Usûlü'l Fıkh*, s. 319,

sadakası olarak, küçük veya büyük, hür veya köle (velayetiniz altındaki) her iki kişi için bir sa' buğday veya her bir kişi için bir sa' hurma ya da arpa veriniz."¹³¹

Buna benzer bir rivayet de şöyledir:

عن بن أبي صعير عن أبيه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " في صدقة الفطر أدوا صاعا من قمح أو بر على كل ذكر أو أنثى أو صغير أو كبير حر أو مملوك "

İbni Ebi Suar babasından rivayet ettiğine göre Allah Rasulü, (s.a.v.) fitır sadakasıyla ilgili şöyle buyurdu: *"Fitır sadakası olarak, erkek, kadın, küçük, büyük, hür, köle (velayetiniz altındaki) her bir kişi için bir sa' buğday verin.*"¹³²

Birinci hadiste "عبد" (köle) lafzı mutlak olarak zikredilirken buna karşılık başka bir hadiste mukayyed olarak yer almaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyuruyor: ادوا عن كل حر وعبد من المسلمين "Müslüman olan (velayetiniz altında bulunan) her bir köle ve hür kişi namına (fitır sadakası) veriniz."¹³³

Bu rivayetlere baktığımızda birinci rivayette "عبد" (köle) lafzı ikinci rivayette köle anlamına gelen "مملوك" lafzı mutlak olarak zikredilirken, Üçüncü rivayette "عبد من المسلمين" (Müslüman köle) şeklinde Müslüman kaydı ile yer almıştır. Bu nassların ikisinde de hüküm aynıdır, yani sadaka-i fitırın vacip oluşudur. İtlak ve takyîd de hükmün sebebindedir; bu da "mükellefin nafakası ile yükümlü olduğu ve üzerinde tam bir velâyet hakkına sahip olduğu kişilerdir." Nasslardan birinde bu kişiler için "Müslüman olma" kaydı geçtiği halde diğerinde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.

Böyle durumlarda mutlakın mukayyede hamledilmeyeceği ve her biriyle ayrı ayrı amel edileceği kuralını benimseyen Hanefîler'e göre bir Müslüman, Müslüman olsun veya olmasın nafakası ile mükellef olduğu ve üzerinde tam bir velayet hakkına sahip bulunduğu kişilerin sadaka-i fitırını ödemekle yükümlüdür.¹³⁴

¹³¹ Ali b. Ömer Ebu Hasan ed-Dârekûtî, *Süneni Dârekutnî*, c. 2, s. 150.

¹³² Dârekûtî, *Süneni Dârekutnî*, c. 2, 148.

¹³³ Muvattâ', Zekat, 52.

¹³⁴ Şa'bân, *Usûlü'l Fıkh*, s. 319-320.

Cumhura göre ise burada mutlakın mukayyede göre yorumlanması yani mutlakın mukayyede hamledilmesi gerekir. Dolayısıyla bir Müslüman ancak nafakası ile mükellef olduğu vevelâyet hakkına sahip bulunduğu Müslüman kişilerin sadaka-i fitrını vermekle yükümlü olur.¹³⁵

Aynı şekilde Şu'fa¹³⁶ hakkı ile ilgili hadislerden birinde Hz. Peygamber (s.a.v) *جَارُ الدَّارِ أَحَقُّ بِالدَّارِ بِالْأَدَارِ* "*Komşu komşunun evini almaya daha hak sahibidir*"¹³⁷ buyurarak, komşu lehine olmak üzere mutlak olarak şu'fa hakkına hükmetmişken, başka bir hadiste ise

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "الْجَارُ أَحَقُّ بِشُفْعَةِ جَارِهِ يَنْتَظِرُ بِهَا وَإِنْ كَانَ غَائِبًا إِذَا كَانَ طَرِيفُهُمَا وَاحِدًا"

Cabir b. Abdullah'tan, Resulullah (s.a.v) in şöyle buyurduğu nakladilir: "*Şayet yolları bir ise, komşu komşusunun (sattığı gayri menkulde) şu'fa hakkına daha layıktır. Komşusu gaip bile olsa bu hakkı (onun için) bekletir.*"¹³⁸ buyurarak, şu'fa hakkını "yolların bir olmasına" bağlamıştır.

Bu ikinci rivayetdeki kayda göre, yolları farklı olan komşulardan birinin gayri menkulünü üçüncü şahsa satması durumunda, diğerinin şu'fa hakkı bulunmaktadır. Oysa birinci rivayette göre yolları ayrı da olsa, mutlak komşuluk bulunduğu için, komşunun şu'fa hakkı oluşmaktadır. Bu iki hadiste de yer alan sebep "komşuluk", olduğu gibi hüküm de "şu'fa hakkının sabit olmasıdır." "kayıt" ise sebepte bulunmaktadır. Burada da yine Hanefîler'e göre mutlak mukayyede hamledilmeyip, rivayetlerle ayrı ayrı amel edilir. Yol veya başka bir konuda ortak olsun olmasın komşuya şu'fa hakkı tanınır. Cumhura göre ise mutlak mukayyede hamledilir ve yalnızca yol vb. şeylerde müşterek olan komşuya şu'fa hakkı tanınır.¹³⁹

¹³⁵ Şa'bân, *Usûlü'l Fıkh*, s. 319-320; Koca, "Mutlak", *DİA*. s. 404; Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkh Usûlü*, s. 286-287.

¹³⁶ Şu'fa, satılan bir malı, ortak veya bitişik komşunun satış bedelini ödeyerek, müşteriden geri almada üstün hakka sahip olmasıdır. Bkz. Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali* s. 595; Mecelle'nin tarifî ise şöyledir: "Şu'fa: Satın alınan bir mülkü, alıcıya her kaç mal oldu ise o miktar ile temellük etmektir. Mecelle, madde, 950.

¹³⁷ Tirmizî, *Ahkâm*, 31.

¹³⁸ Ebu Dâvûd, *Büyü'*, 73.

¹³⁹ Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkh Usûlü* s. 287-288.

Bu konuyla ilgili başka bir örnek ise şöyledir: Şahitlik konusunda Hz. Peygamber (s.a.v) *"Nikah ancak şahitlerle geçerli olur"*¹⁴⁰ buyururken, başka bir hadiste *"Nikah ancak velinin izni ve iki adil şahitle geçerli olur."*¹⁴¹ şeklinde buyurmuştur. Birinci rivayette "بشهود" (şahitler) lafzı mutlak olarak yer alırken, ikinci rivayette "شاهدى عدل" (adaletli iki şahit) şeklinde "adalet" kaydıyla yer almış. Dolayısıyla burada da Hanefîler her iki hadisle ayrı ayrı amel edilebilir derken; cumhur mutlakı, mukayyede hamlederek, şahitlerde adaletin şart olduğunu söylemişlerdir.¹⁴²

3.1.2.2. İtlak ve Takyidin Hükümün Kendisinde Olması

İtlak ve takyîd hükümün kendisinde ise hüküm ve hükümün dayandırıldığı sebebin aynı ya da farklı olmasına göre şu durumlar söz konusu olur:

3.1.2.2.1. Her İki Nassta Hüküm ve Hükümün Dayandırıldığı Sebebin Bir Olması

Âlimler İki nassın hükmü ile sebebi bir ise mutlakın mukayyede hamledileceğine dair ittifak etmişler.¹⁴³ Yani mutlaka, mukayyedin hükmü verilir.

Örneğin şu ayet-i kerimede *"حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ"* *"Size meyte, kan ve domuz eti haram kılındı."*¹⁴⁴ denilmektedir. Burada zikredilen "الدم" (kan) lafzı başka bir ayet-i kerimede ise şöyle zikredilmiştir.

"قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِعَیْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ"

Deki: "Bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti ki pistir ve günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin haram olduğuna dair bir emir bulamıyorum; fakat darda kalan, başkasının payına el

¹⁴⁰ Tirmizî, Nikah, 15.

¹⁴¹ Buhârî, Nikah, 36; Ebu Dâvût, Nikah, 19; Tirmizî, Nikah, 17.

¹⁴² Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s.148.

¹⁴³ Zerkeşî, *Bahru'l-Mühît*, c. 2, s. 417; Âmidî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 6; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, s. 711; Ebu Zehra, *Usûlül-Fıkıh*, s. 171; Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, s. 148.

¹⁴⁴ Mâide, 5/3.

uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere bunlardan da yiyebilir. Doğrusu Rabbin bağışlar ve merhamet eder."¹⁴⁵

Birinci ayette "الدَّم" (kan) lafzı mutlak olarak zikredilmişken ikinci ayette "دَمًا" (akıtılmış kan) mukayyed olarak zikredilmiştir. İki ayette de hüküm birdir. O da "kanın haram olduğudur". Hükümün sebebi de birdir o da "kanın insan sağlığına zararlı olduğudur". Dolayısıyla burada mutlak mukayyede hamledilir. Yani haram olan, akan kandır. Bunun dışındaki karaciğer, dalak ve etin içinde kalan kanın necis olmayacağı hükmüne varılmaktadır.¹⁴⁶

Aynı şekilde yemin kefâreti ile ilgili ayette:

"فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيَّمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ"

"Yeminin kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünü yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle âzât etmektir. Bulamayan üç gün oruç tutmalıdır; yeminlerinizin kefâreti budur."¹⁴⁷

Burada "فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ" şeklinde mutlak bir ifâdeyle üç gün oruç tutulması emredilirken diğer yandan aynı ayetin İbni Mes'ud'un kıraatinde mukayyed bir ifâdeyle "فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مَتَّابِعَاتٍ" "peş peşe üç gün oruç tutulması" kaydı mevcuttur. Hüküm her iki nassta da aynı olup "köle âzâtı veya fakirleri doyurmaya güç yetiremeyenlerin üç gün oruç tutması"dır. Hükümün sebebi de aynı olup "yemini bozma"dır. Bu itibarla bu kaydı dikkate alan Hanefîler mutlakı mukayyede hamlederek yemin kefâretinde orucun üç gün aralıksız tutulması gerektiği görüşüne varmışlardır. Burada şunu da belirtmekte fayda vardır: Hanefîler'e göre mütevâtir olmayan kıraatler sünnet kabilinden olup, kaynak değeri taşıdıkları için Kur'ân'ın mutlakını takyid eder. Buna karşılık diğer İslâm hukukçuları ise mütevâtir olmayan

¹⁴⁵ En'am, 6/145.

¹⁴⁶ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 226; Ebu Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 134; Hallâf, *İlmî Usulî'l-Fıkh*, s. 152; Haydar Efendi, *Usul-i Fıkh Derstleri*, s. 145.

¹⁴⁷ Mâide, 5/89.

kıraatlerdeki ilave kelimeleri delil olarak kabul etmediklerinden bu görüşe katılmazlar.¹⁴⁸

Hadisten de örnek olarak Hz. Peygamber (s.a.v) kurbanla ilgili olarak buyurmuş olduğu şu hadis-i şerif verilebilir: *إِنَّ عَلَى أَهْلِ كُلِّ بَيْتٍ فِي كُلِّ عَامٍ أُضْحِيَّةٌ* "Şüphesiz her yıl, her ev halkı üzerine kurban gerekir."¹⁴⁹ şeklinde buyurmuştur. Bu rivayette görüldüğü üzere "أُضْحِيَّةٌ" (kurban) lafzı mutlak olarak zikredilmiştir. Buna karşılık başka bir hadiste de şöyle buyurur:

"لا يجوز من الضحايا أربع : العوراء البين عورها والعرجاء البين عرجها والمريضة البين مرضها والعجفاء التي لا تنقي"

"Şu dört hayvanı kurban etmek caiz değildir: Körlüğü açık olan hayvanı, hastalığı açık olan hayvanı, topallaması devam ettiği sürece total hayvanı ve iliği kalmayacak kadar kırılmış hayvanı."¹⁵⁰

Bu hadiste kurbanın; kör olmaması, total olmaması, hasta ve aşırı zayıf olmaması gibi kayıtlarla kayıtlanmıştır. Dolayısıyla her iki nassta da hüküm aynı olup "kurban kesmek"tir. Hükümün sebebi de aynı olup "kurban ibadeti"dir. Bu durumda mutlak mukayyede hamledilerek sözü geçen kusurları taşıyan hayvanlardan kurban olmaz. Bu sebeple, ilk hadiste yer alan "أُضْحِيَّةٌ" (kurban) lafzının mutlak olarak geçmesi delil alınarak, kusurlu hayvanın kurban olacağına hükmedilemez.¹⁵¹

3.1.2.2.2. Hükümler ve Hükümlerin Dayandırıldığı Sebeplerin Farklı Olması

Hükümler ve hükümlerin dayandırıldığı sebeplerin farklı olması durumunda mutlakın mukayyede hamledilemeyeceği hususunda ittifak edilmiştir.¹⁵² Çünkü böyle bir durumda iki nass arasında bir bağın bulunmadığı açıktır. Yani burada tam ayrılık söz konusudur. Bu sebeple her bir nassla, ait olduğu meselede ayrı ayrı amel edilir. Meselâ hırsızlık yapana verilecek ceza ile ilgili ayette şöyle buyrulur:

¹⁴⁸ Haydar Efendi, *Usul-i Fıkah Dersleri*, s. 145; Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkah Usûlü*, s. 289.

¹⁴⁹ Ebu Dâvûd, *Dahâyâ*, 1.

¹⁵⁰ Tirmizî, *Edâhî*, 5.

¹⁵¹ Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkah Usûlü*, s. 289.

¹⁵² Şevkânî, *İrşâdû'l-Fühûl*, s. 711; Âmidî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 7; Râzî, *el-Mahsûl*, c. 4, s. 141; Zerkeşî, *Bahru'l-Mühîd*, c. 2, s. 416.

"وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ"

*"Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah güçlüdür, Hakim'dir."*¹⁵³

Hırsızlık suçunun ve cezasının hükmünü beyan eden bu ayette "أَيْدِيَهُمَا" (ellerini) lafzı, mutlak olarak gelmiştir. Aynı lafız abdest hükümlerini ortaya koyan ayet-i kerime de şu şekilde yer almaktadır:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ"

*"Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, - başlarınızı meshedip- topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüpseniz yıkayıp temizlenin; şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayak yolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla meshedin. Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi arıtıp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."*¹⁵⁴

Hırsızlık suçu ve cezası ile ilgili bir önceki ayet-i kerime de mutlak olarak gelen "أَيْدِيَهُمَا" lafzı, bu ayet-i kerime de "وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ" (dirseklere kadar elleri) şeklinde mukayyed olarak yer almaktadır.

Her iki ayet-i kerimenin ifâde ettikleri hükümler birbirinden farklıdır. Birinci ayette hüküm "kesilme", ikinci ayette ise "yıkama" dır. Bu hükümlerin sebepleri de Birinci ayette "hırsızlık", ikinci ayette ise "namaza durma" olarak farklılık arz etmektedir. Neticede bu iki nass arasında bir bağ bulunmadığı için, fukahâ her biriyle ayrı ayrı hükmedileceği konusunda ittifak etmişlerdir. Buna göre abdestte eller dirseklerle birlikte yıkanacaktır. Hırsızın elinin kesilmesi ise "أَيْدِيَهُمَا" lafzı mutlak olduğu için bilekten, dirsekten veya omuzdan kesilme ihtimalleri söz konusu olabilmektedir. Ancak İslâm fukahâsı, bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.v) hırsızın

¹⁵³ Mâide, 5/38.

¹⁵⁴ Mâide, 5/6.

elinin biletten kesileceği ile ilgili rivayetlere¹⁵⁵ ve Hülefâ-i Râşidîn'in uygulamasına dayanarak, söz konusu ayeti de takyîd yoluna giderek hırsızın elinin bilekten kesileceği hükmüne varmışlardır.¹⁵⁶

3.1.2.2.3. Hükümlerin Farklı, Hükümlerin Dayandırıldığı Sebeplerin Bir Olması

Hükümlerin farklı, dayandırıldıkları sebebin bir olması durumunda da mutlakın mukayyede hamledilemeyeceği hususta görüş birliği vardır.¹⁵⁷ Yani mutlak itlakı üzerine, mukayyed de takyîdi üzerine bırakılır. Çünkü sebep aynı olsa da hükümlerin farklı olması, uygulamaların farklılığına delâlet eder. Ancak farklı bir delille takyîd edilebilir. Buna örnek olarak yine yukarıda zikrettiğimiz abdest ayetini verebiliriz.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ"

"Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip- topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüpseniz yıkayıp temizlenin; şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayak yolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla meshedin. Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi artırıp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."¹⁵⁸

Bu ayette "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ" "Yüzleriniz ve dirseklerinizle birlikte kollarınızı yıkayın." buyrulur. Buna karşılık aynı ayette teyemmümle ilgili olarak "فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ مِنْهُ" "subulamadığınızda, temiz bir toprağa yönelin ve onunla yüzlerinizi ve kollarınızı meshedin." şeklinde kollar mutlak olarak yer almıştır. Görüldüğü üzere

¹⁵⁵ Dârekutnî, c. 2, 374; Beyhakî, c. 8, s. 470.

¹⁵⁶ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 227; Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkıh Usûlü*, s. 290; Sabunî, *Revâiu'l-Beyân*, c. 1, s. 440. Ayrıca bkz. Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık" *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay. 1992, c. 6, s. 58-61.

¹⁵⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 6; Ebu Zehra, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 171.

¹⁵⁸ Mâide, 5/6.

her iki konuda da sebep aynı olup "namaz öncesi yapılması şart koşulan temizlik"tir. Ancak öngörülen uygulama farklı olduğu için hükümler de farklılaşmıştır. Zira biri "abdest" olup hükmü " yıkama", diğer olay ise "teyemmüm" olup hükmü "toprağa meshetme"dir. Olay farklılığından dolayı fakihler abdest ayetinin, teyemmüm ayetini kayıt altına alamayacağına ittifak etmişlerdir. Buna göre teyemmüm ayeti, başka bir delil bulunmadıkça mutlak olma özelliğini koruyacaktır. Fakat teyemmüm konusunda Hz. Peygamber'den uygulamaya dair açıklayıcı hadisler varit olmuştur.¹⁵⁹ Bu rivayetler takyîd edici özellikte olup şöyledir:

عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال في التيمم ضربتان ضربة للوجه وضربة لليدين

إلى المرفقين

İbn Ömer'den, Peygamber (s.a.v) in şöyle buyurduğu nakledilir: "*Teyemmüm iki vuruştur. Birincisi yüz içindir, ikincisi de dirseklerle beraber kollar içindir.*"¹⁶⁰

İkinci bir rivayet de şu şekilde varit olmuştur.

عَنْ عَمَّارٍ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، أَنَّهُ قَالَ : " التَّيْمُمُ ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ "

Ammar'dan (r.a) rivayet edildiğine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: "*Teyemmüm, yüze ve her iki avuca vuruştur.*"¹⁶¹ Bu sebeple fakihler bu ve benzeri rivayetleri dikkate alarak ayetin mutlak ifâdesini takyîd etmişlerdir. Birinci rivayeti benimseyen Hanefî ve Şâfiî'ler teyemmümde kolların dirseklerle beraber mesh edileceğine hükmederken; Mâlikî ve Hanbelî'ler ise ikinci rivayeti esas alarak avuçların bileklere kadar mesh edileceğini ifâde etmişlerdir.¹⁶²

3.1.2.2.4. Hükümlerin Aynı Fakat Hükümlerin Dayandırıldığı Sebeplerin Farklı Olması

Her iki nassta hükümlerin bir, fakat sebeplerin farklı olması durumunda, mutlakın mukayyede hamledilip edilmeyeceği hususunda İslâm hukukçuları ihtilaf

¹⁵⁹ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 227; Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkıh Usûlü*, s. 290.

¹⁶⁰ Dârekutnî, *Sünen*, c. 1, s. 132.

¹⁶¹ Dârekutnî, *Sünen*, c. 1, s.182.

¹⁶² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehîd*, Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010, s. 69-70.

etmişlerdir.¹⁶³ Her iki nassta hükümler bir, fakat sebepler farklı ise Hanefîler'e göre mutlak mukayyede hamledilmez. Zira Hanefîler'e göre bu durumda naslar arasındaki sebepler, başka bir deyişle konular farklı olduğu için taaruz yani çatışma söz konusu değildir. Naslar arasında tearuz söz konusu değilse hamletmek de söz konusu olmamaktadır. Diğer İslâm hukukçuları ise bu durumda naslar, hükümde eşit olmaları sebebiyle ve taaruzu giderip naslar arasında insicamı gerçekleştirmek için mutlakın mukayyed üzerine hamledilmesi gerektiği yönünde görüş beyan ederler.¹⁶⁴

Bu konuya zihâr kefâreti ile hataen adam öldürme fiilinin kefâreti hakkındaki ayet-i kerimeler örnek verilebilir. Zihâr ile ilgili âyette şöyle buyrulmaktadır:

"وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تَوْعُظُونَ بِهِ
وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ"

"Karılarını zihâr yoluyla boşamak isteyip, sonra sözlerinden dönenlerin, ailesiyle temas etmeden bir köle âzât etmeleri gerekir. Size bu hususta böylece öğüt verilmektedir. Allah, işlediklerinizden haberdardır."¹⁶⁵

Hataen bir mümini öldürme fiilinin kefâreti ile ilgili ayette ise şöyle buyrulmaktadır:

"وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى
أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ
مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ
عَلِيمًا حَكِيمًا"

"Bir müminin diğer mümini yanlışlık dışında öldürmesi asla caiz değildir. Bir mümini yanlışlıkla öldürenin, bir mümin köleyi âzât etmesi ve öldürülenin ailesi bağışlamadıkça, ona diyet ödemesi gerekir. Eğer o mümin, size düşman bir topluluktan ise mümin bir köleyi âzât etmek gerekir. Şayet aranızda anlaşma olan bir millettense, ailesine diyet ödemek ve mümin bir köleyi âzât etmek gerekir.

¹⁶³ Âmidî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 8; Ebu Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 172; Edip Salih, *Tefsiru'n-Nusûs*, c. 2, s. 616.

¹⁶⁴ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, c. 2, s. 712; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 227.

¹⁶⁵ Mücâdele, 58/3.

Bulamayana, Allah tarafından tövbesinin kabulü için, ard arda iki ay oruç tutmak gerekir. Allah bilendir, Hakim'dir."¹⁶⁶

Birinci ayette zihâr kefâreti "فَتُخْرِرُ رَقَبَةً" "bir köleyi âzât etmek" şeklinde "رَقَبَةً" (köle) lafzı mutlak olarak yer alırken; ikinci ayette hataen bir mümini öldürme fiilinin kefâreti "فَتُخْرِرُ رَقَبَةً مُؤْمِنَةً" "mümin bir köleyi âzât etmek" şeklinde mukayyed olarak yer almaktadır.

Görüldüğü gibi her iki ayette de hüküm köle âzât etmek olarak aynı olmakla birlikte, sebepler farklıdır. Çünkü birincide sebep zihâr yapmak, ikincide ise hata ile bir mümini öldürmektir. Busebeple Hanefîler mutlakı mukayyede hamletmemiş, lafızların her biriyle ilgili oldukları meselede ayrı ayrı amel etmek gerektiğini savunmuşlardır. Şu halde Hanefîler'e göre zihârda kefâret olarak mümin olmayan bir köle de âzât edilirken; hata ile bir mümini öldürmede ise mümin bir köle âzât etmek gerekmektedir.

Hanefîler dışındaki diğer âlimler göre ise hükümler (uygulama) aynı olduğu için mutlakın mukayyede hamledilmesi gerekir. Bu sebeple onlara göre her iki halde de yani hem zihâr kefâreti ve hem de hataen bir mümini öldürme kefâreti olarak mümin bir köle âzât etmek gerekmektedir.¹⁶⁷

Diğer bir örnek de şahitlik ile ilgili Bakara suresinin 282. ayeti ile Talak suresinin 2. ayetleridir.

Birinci ayet şöyle:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْب كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْب الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَلَّحُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمَكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ"

¹⁶⁶ Nisâ, 4/92.

¹⁶⁷ Koçak-Dalgın-Şahin, *Fıkıh Usûlü*, s. 292.

"Ey İnananlar! Birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız. İçinizden bir katip doğru olarak yazsın; katip onu Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın, Rabbi olan Allah'tan sakınsın, ondan bir şey eksiltmesin. Eğer borçlu, aptal veya aciz, ya da yazdıramayacak durumda ise, velisi, doğru olarak yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahit tutun; eğer iki erkek bulunmazsa, şahitlerden razı olacağınız bir erkek, biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak iki kadın olabilir. Şahitler çağırıldıklarında çekinmesinler. Borç büyük veya küçük olsun, onu süresiyle beraber yazmaya üşenmeyin; bu, Allah katında en doğru, şahitlik için en sağlam ve şüphelenmenizden en uzak olandır. Ancak aranızdaki alışveriş peşin olursa, onu yazmamanızda size bir sorumluluk yoktur. Alışveriş yaptığımızda şahit tutun. Katibe de şahide de zarar verilmesin; eğer zarar verirseniz, o zaman doğru yoldan çıkmış olursunuz. Allah'tan sakının, Allah size öğretiyor; Allah her şeyi bilir.¹⁶⁸

İkinci ayet deşöyle:

"فَإِذَا بَلَغَ أَجَلُهُنَّ فَامْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِّنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا"

"Kadınların iddet süreleri biteceğinde, onları ya uygun bir şekilde alıkoyun ya da onlardan ayrılın; içinizden de iki adil şahit getirin; şahitliği Allah için yapın; işte bu, Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye verilen öğüttür. Allah, kendisine karşı gelmekten sakınan kimseye kurtuluş yolu sağlar."¹⁶⁹

Birinci ayette, borçlanma hukuku ile ilgili "eğer borçlu, aptal veya aciz ya da yazdıramayacak durumda ise", velisinin borcu doğru olarak yazdırmasını ve "erkeklerinizden iki şahit tutun" şeklinde iki şahidin de tutulmasını emrederken. İkinci ayette eşlerden boşanma durumunda ise "وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِّنْكُمْ" "içinizden de iki adil şahit getirin." şeklinde şahitler lafzı adalet kaydıyla takyîd edilmiştir. Yani birinci ayette ifâde mutlak iken, ikinci ayette mukayyed olarak zikredilmiştir.

¹⁶⁸ Bakara, 2/282.

¹⁶⁹ Talâk, 65/2.

O halde bu konuda da Hanefîler, hükmün "iki şahit tutma" olarak bir olmakla beraber sebeplerin birinci ayette "borçlanma" ikinci ayette ise "boşanma" olarak farklı olmasından dolayı mutlakı mukayyede hamletmez ve borçlanma hukukunda şahitlerde adalet şartı aramazken; boşanma mevzuunda şahitler için adalet şartı gerektiğini söylerler. Hanefîler dışındaki cumhur ise sadece hükümler aynı olduğundan dolayı mutlakın mukayyede hamledilmesi gerektiğini ve boşanma mevzuunda şahitlerde adalet şartı arandığı gibi borçlanma mevzuunda da şahitler için adalet şartı aranması gerektiğini söylerler.¹⁷⁰

Mutlakı mukayyede hamletme ile ilgili hükümleri beyan ettikten sonra mutlakın mukayyede hamlinin şartlarına yer vermek uygun olacaktır.

3.1.3. Mutlakın Mukayyede Hamlinin Şartları

Yukarıda zikredilen durumlarda mutlakın mukayyede hamlinin bazı şartları vardır. Bu şartları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Mutlak ve mukayyette "zatlar" sabit olmalı; mukayyede, "sıfatlar" kısmından olmalıdır. Dolayısıyla asıl hükümde bir fazlalık yahut sayı bulunursa mutlak, mukayyede hamledilmez.¹⁷¹ Buna, teyemmümde yalnız iki organın mesh edildiği halde abdestte dört organın yıkanmasını örnek vermek mümkündür. Abdest ayetinde:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ"

*"Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, - başlarınızı mesh edip- topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın."*¹⁷²

Burada abdest için eller, yüz, kollar, baş ve ayaklar olarak dört organ zikredilmiştir.

Ayetin teyemmümle ilgili kısmı ise şöyledir:

¹⁷⁰ Hallâf, *İlmî Usulî'l-Fıkh*, s. 153.

¹⁷¹ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, c. 3, s.425; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, c. 2, s. 715.

¹⁷² Mâide, 5/6.

وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا
صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ

"Şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayak yolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşıpşanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla mesh edin."¹⁷³

Yukarıdaki ayette teyemmüm için eller ve yüz olmak üzere iki organ zikredilmektedir. Burada teyemmümün mutlak hükmünün, abdestin mukayyed hükmüne hamledilmeyeceğinde icmâ' vardır. Yani teyemmümün mutlak hükmü, abdestin mukayyed hükmüne hamledilmez, dolayısıyla teyemmüm dört organda meydana gelmez. Zira eğer hamledilseydi dört organın teyemmüm yapılması gerekirdi. Çünkü bu "haml"de zikredilmeyen hükmün (başın meshi ve ayakların yıkanması) ilavesi söz konusu olduğu gibi, takyîdin de zatlarda olması icap ederdi ki bu da başta zikrettiğimiz gibi mümkün olmamaktadır.¹⁷⁴

Bu örneği şu şekilde izah etmek mümkündür: Abdestle ilgili ayette dört uzuvdan bahsedilmektedir. Bu uzuvların her birisi bir "zat"tır. Ayetin teyemmüm ile ilgili kısmında iki uzuvdan bahsedilmiştir. Diğer ifâdeyle iki zat söz konusudur. Görüldüğü üzere zatlar sabit kalmamıştır. Netice itibarı ile mutlak mukayyede hamledilmemiştir.

2. Mutlakın yalnız tek bir aslı (dayanağı) olmalıdır. Bunun örneklerinden bir tanesi kişinin ric'î talakla boşadığı hanımına dönerken ve vasiyette bulunurken yapılacak olan şahitlikte ilgili ayetlerde "adalet" in şart koşulması, alış veriş ve diğer meselelerde mutlak bırakılmasıdır. Örneğin:

فَإِذَا بَلَغَ الْبُلُغَ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ

"Kadınların iddet süreleri biteceğinde, onları ya uygun bir şekilde alıkoyun, ya da onlardan ayrılın; içinizden de iki adil şahit getirin."¹⁷⁵

Vasiyet ile ilgili ayet ise şöyledir:

¹⁷³ Mâide, 5/6.

¹⁷⁴ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, c. 3, s.425; Şevkânî, *Îrşâdü'l-Fühûl*, c. 2, s. 715.

¹⁷⁵ Talâk, 65/2.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ صَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ أَرْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمِنَ الْأَثِمِينَ"

"Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şahit olsun). Eğer şüpheye düşerseniz o iki şahidi namazdan sonra alıkor, "Bu vasiyet karşılığında hiçbir şeyi satın almayacağız, akraba (menfaatine) de olsa; Allah (için yaptığımız) şahitliği gizlemeyeceğiz, (aksini yaparsak) bu takdirde biz elbette günahkârlardan oluruz" diye Allah üzerine yemin ettirirsiniz."¹⁷⁶

Bu iki ayette de şahitler için "اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ" "iki adil kimseyi" veya "ذُوِي عَدْلٍ" "iki adil şahit" şeklinde "adalet" kaydına yer verilirken, müdayene ayeti olarak bilinen ayette şahitler için "وَاسْتَشْهِدُوا شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ" "erkeklerinizden iki şahit tutun." şeklinde "adalet" kaydına yer verilmemiştir. Dolayısıyla söz konusu ayetlerde asıl (şahit getirmek) bir olduğu için mutlak mukayyede hamledilir ve gerek ric'at, gerek vasiyet ve gerekse alışveriş vb. muamelelerde şahitlik için "adalet" şartının gerekli olduğuna hükmedilir.¹⁷⁷

3. Mutlakın mukayyede hamledilebilmesi için ıtlak ve takyîdin "emir" kapsamında olması ve "müsbet" olması gerekir.

Örneğin: Zihâr kefâretinde فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ "bir köle âzât ediniz"¹⁷⁸ şeklinde emir ve müsbet iken; hataen adam öldürme kefâretinde فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةً "mümin bir köleyi âzât ediniz"¹⁷⁹ şeklinde yine ifâde emir ve müsbet olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla burada mutlak mukayyede hamledilir. Ancak mukayyed "nehiy" olur ve menfî (olumsuz) olursa o zaman mutlak, mukayyede hamledilmez. Örneğin لَا تَعْتَقْ مَكَاتِبًا "mükateb bir köleyi azat etme" denilse sonra da لَا تَعْتَقْ مَكَاتِبًا كَافِرًا "kafir bir mükateb köleyi azat etme" denilse ne sadece mükateb köle ne de kafir olan mükateb köle azat

¹⁷⁶ Mâide, 5/106.

¹⁷⁷ Zerkeşi, Bahru'l-Muhît, c. 3, s. 426; Şevkânî, İrşâdû'l-Fihûl, c. 2, s. 715; Mustafa Sait el-Hin, Eseru'l-İhtilâfi fi Kavâidi'l-Usuliyet, s. 655; Edip Salih, Tefsiru'n-Nusûs, c. 2, s. 229.

¹⁷⁸ Mücâdele, 58/3.

¹⁷⁹ Nisâ, 4/92.

edilmez. Yani mutlak mukayyede hamledilmez. Çünkü bu, nefiy ve nehye şamil olan mutlak lafzın bozulmasını (ihlal) gerektirir ki bu da caiz değildir.

4. Mukayyed, mubahlık yönünde olmamalıdır.

İbnü'd-Dakik el-Îd (v. 1302 m.) şöyle der: "*Mutlak mukayyede mübahlık yönünde hamledilmez. Çünkü aralarında herhangi bir çatışma söz konusu olmamaktadır.*" Zerkeşi, bahsedilen bu ilkenin tartışmaya açık olduğunu belirtmektedir.

5. Mutlakla mukayyed arasını bulmanın "haml"den başka bir yolu olmamalıdır. Eğer onların amel ettirilmeleri mümkün olursa bu, onlardan birisinin delâlet ettiği mânayı ihmal etmekten evladır.¹⁸⁰

Örneğin zekat bahsiyle ilgi şu iki hadisi hamletmekten başka bir yol mümkün değildir. Hadisler şöyle: Peygamber Efendimiz (s.a.v) bir rivayette *في سائمة الغنم الزكاة* "Otlayan koyunlarda zekat vardır."¹⁸¹ şeklinde buyururken başka bir rivayette de *في أربعين شاة شاة* "Kırk koyunda bir koyun zekat vardır."¹⁸² şeklinde buyurmuştur. Birinci rivayette "الغنم" (koyun) lafzı "سائمة" (otlayan koyun) şeklinde kayıtlı iken; ikinci rivayette "شاة" (koyun) lafzı mutlak olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla bu hadislerin aralarını cem etmenin hamlden başka bir yolu olmadığından, burada mutlak mukayyede hamledilerek zekatın özel beslenen koyunlarda değil de sadece serbest merada otlayan koyunlarda olduğu sonucuna varılır.¹⁸³

Ancak eğer hamlden başka bir yol varsa, nasslarda haml söz konusu olmaz. Örneğin şu iki hadisin arasını cem etmek mümkün olduğu için takyîd edilmesi doğru olmaz. Birinci hadis: *مَنْ بَاعَ عَبْدًا وَلَهُ مَالٌ فَمَالُهُ لِلْبَائِعِ إِلَّا أَنْ يَشْتَرِيَهُ الْمُبْتَاعُ* "Kim bir köle satarsa, kölenin malı satanıdır. Ancak satın alan benim olsun diye şart koşmuşsa o hariç."¹⁸⁴ diğeri hadis ise şöyle: *ومن ابتاع عبداً فماله للذي باعه إلا أن يشترط المبتاع* "Kim bir köle satın alırsa, kölenin malı satanıdır. Ancak satın alan benim olsun diye şart

¹⁸⁰ Zerkeşi, *Bahru'l-Muhît*, c. 3, s. 430-432; Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, c. 2, s. 716-717; Mustafa Sait el-Hin, *Eseru'l-İhtilâfi fi Kavâidi'l-Usuliyye*, s. 655; Edip Salih, *Tefsiru'n-Nusûs*, c. 2, s. 229.

¹⁸¹ Buhârî, Zekat, 39.

¹⁸² Ebu Dâvûd, Zekat, 5.

¹⁸³ Mahmut Hamdî Zakzuk, *el-Mevsuatü'l-İslâmiyyetü'l-Âmmetü*, Kahire: yy. 2001. s. 1312.

¹⁸⁴ Buhârî, Buyu', 90, 92; Müslim, buyu', 77; Muvatta' Buyu', 9.

koşmuşsa o hariç."¹⁸⁵ Birinci hadiste "köle" lafzı "malı olan köle" şeklinde mukayyed olarak zikredilmişken, ikinci hadiste mutlak olarak zikredilmiştir. Burada hamlden başka bir yolla aralarını cem mümkün olduğu için haml söz konusu değildir. Şöyle ki birinci hadisten bazı kölelerin malının olmayacağı anlaşılır. Dolayısıyla izafe temlik içidir. Mal ise efendisinin kendisi için sahiplendiği şeydir. Yoksa efendisinin sahibi olduğu kölenin bütünü mal değildir. İkinci hadisteki ifade ise bütün kölelere şamildir. İzafe ise temlik değil tahsîs içindir. Bu da kendisine ait elbise ve benzer özel eşyalarına mahmuldur. Bu şekilde araları cem etmek mümkün olduğu için burada mutlak mukayyede hamledilmez.¹⁸⁶

6. Mukayyed ile beraber zikredilen bir fazlalık (ilave bir miktar) bulunmamalıdır. Bir fazlalık olursa kaydın bu fazlalığa ait olması mümkün olduğu için kesinlikle mutlak, mukayyede hamledilmez.¹⁸⁷

Zerkeşî, bunu şöyle bir örnek ile açıklar: *ان قتلت فاعتق رقبة* "adam öldürdüğünde bir köle azat et" ifâdesi *ان قتلت مؤمنا فاعتق رقبة مؤمنة* "bir mümin öldürdüğünde mümin bir köle azat et" ifâdesi ile takyîd edilmez. Çünkü birinci ifâdede bulunmayan "mümin" kaydı fazladan ikinci ifâdede yer almaktadır. Dolayısıyla ikinci ifâdedeki "mümin köle azat et" kaydı da bu fazlalıktan kaynaklanıyor olabilir. Bu sebeple mukayyed ile beraber zikredilen bir fazlalık bulunmamalıdır.¹⁸⁸

7. Kayıtlamaya engel bir delil bulunmamalıdır. Eğer böyle bir delil bulunursa o zaman kayıt olmaz.¹⁸⁹

Örneğin Bakara suresinin 234. ayetinde *وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ* *بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا* "Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler." Burada zifâfa girilmiş veya girilmemiş şeklinde herhangi bir kayıt yokken, Ahzâb suresinin 49. ayetinde boşanma iddeti ile

¹⁸⁵ Buhârî, Buyu', 15.

¹⁸⁶ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, c. 3, s. 432.

¹⁸⁷ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, c. 3, s.432; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, c. 2, s. 717; Mustafa Sait el-Hin, *Eseru'l-İhtilâfi fi Kavâidi'l-Usuliyet*, s. 655.

¹⁸⁸ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, c. 3, s. 432.

¹⁸⁹ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, c. 3, s. 433; Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, c. 3, s. 425; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, c. 2, s. 717; Mustafa Sait el-Hin, *Eseru'l-İhtilâfi fi Kavâidi'l-Usuliyet*, s. 655.

ilgili *"Müminin kadınları nikâhlayıp da, henüz zifâfa girmeden onları boşarsanız, onları sayacağınız bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur."* şeklinde zifâfa girmeme kaydı ile yer almaktadır. Biz burada birinci ayeti ikinci ayet ile takyîd edemeyiz. Zira buna engel bir durum vardır ki o da eşi vefat eden bir kadının ölen eşiyle bağının devam ediyor olmasıdır. Örneğin onu yıkayabilir ve onun terekesinden pay sahibidir. Bu durum takyîdi engelleyen geçerli bir sebeptir.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Zerkeşi, *Bahrü'l-Muhît*, c. 3, s. 433.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. MUTLAK VE MUKAYYEDİN FURU‘U FIKHA ETKİSİ

Furu‘u fıkıh kaynaklarına göz attığımızda bazı ihtilafların mutlak ve mukayyedin hükmü ve hamli meselesinden kaynaklandığını görüyoruz. Biz bu bölümümüzde söz konusu ihtilaflardan birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Konunun furu‘daki durumu ayrıca müstakil bir konu olarak çalışılabilir.

4.1.1. Abdestte Başın Mesh Edilmesi

Kelime olarak "mesh": *"Islak elin uzvun üzerine sürülmesi demektir."*¹⁹¹ Terim olarak da aynı anlamda kullanılmaktadır.¹⁹² Başın mesh edilmesi bütün mezhep âlimlerin ittifakıyla abdestin farzlarından biridir.¹⁹³ Ancak meshin miktarı ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Her ne kadar fukahâ mesh konusundaki görüş farklılığını, değişik sebeplere dayandırmışlarsa da Muhammed Şeltut, asıl meselenin mesh ile ilgili nassın mutlak olarak zikredilmiş olması olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁴

Söz konusu "mesh" ile ilgili nass şöyledir:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ"

"Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, başlarınızı mesh edip topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüpseniz yıkanıp temizlenin; şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayak yolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa

¹⁹¹ İbni Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. 6, s. 4196; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 367; Paçacı, "Mesh", *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 430.

¹⁹² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 367; Paçacı, Mesh, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 430.

¹⁹³ İbni Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, s. 17.

¹⁹⁴ Şeyh Mahmut Muhammed Şeltut-Şeyh Muhammed Ali Sâys, *Mükarenetü'l-Mezahib fi'l-Fıkıh*, Ezher: Matbaatü Muhammed Ali Sabih ve Evladih, 1953, s. 11; Farklı görüşler için bkz. aynı kitap, s. 10-11.

teyemmüm edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla mesh edin. Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi arıtıp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."¹⁹⁵

Bu ayeti kerimede Yüce Rabbimiz **وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ** "*başlarınızı mesh edin.*" buyurmaktadır.

Bu konuyla ilgili Muhammed Şeltut (v. 1963 m.) şöyle diyor: "*Gerçek şudur ki bu ayet mutlak kabilindedir. Başın mesh edilmesinden başka bir şeye de delâlet etmez. Bu da, tamamının, az veya çok bir cüzünün -mesh adı verilebilecek dairede olduğu sürece-meshi ile tahakkuk eder.*"¹⁹⁶

4.1.2. Evlenme Engeli Olan Süt Emmenin Sayısı

Radâ' olarak isimlendirilen süt emmenin, evlenme engeli olduğu hususunda bütün İslâm âlimleri ittifak halindedir.¹⁹⁷ Ancak evlenme engeli sayılan süt emmenin sayısı ve miktarıyla ilgili fakihler ihtilaf etmişlerdir. Kimileri, emilen sütün az veya çok olmasının eşit olduğunu söylerken; kimileri de emilen sütün, evlenme engeli sayılabilmesi için belli miktarda ve sayıda olması gerektiği yönünde görüş beyan etmişlerdir.¹⁹⁸ Bütün bu ihtilafların sebebi, rada' yani süt emme ile ilgili nassın, mutlak olarak zikredilmiş olması olarak görülmektedir.

Konuyla ilgili ayet şöyledir:

"حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمْ
الَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَّانِيكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ
بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا
مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا"

"Sizlere, analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeşlerinizin kızları, kızkardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt

¹⁹⁵ Mâide, 5/6.

¹⁹⁶ Şeltut-Sâyis, *Mükârenetü'l-Mezâhib fi'l-Fıkh*, s. 11.

¹⁹⁷ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *el-Ehvâlü's-Şahsiyye*, Beyrut-Lübnan: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2008, s. 49, 391; Ayrıca bkz. Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, c. 9, s. 2233; İbni Rüşt, *Bidayetü'l-Müctehîd*, s. 462.

¹⁹⁸ Abdülhamîd, *el-Ehvâlü's-Şahsiyye*, s. 392; Ayrıca bkz. Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, c. 10 s. 2683-2689; İbni Rüşt, *Bidayetü'l-Müctehîd*, s. 462; Merğnânî, *Hidâye*, c. 1, s. 257; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, c. 3, s.417.

*kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızın yanınızda kalan üvey kızlarınız ki onlarla gerdeğe girmemişseniz size bir engel yoktur, öz oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi bir arada almak suretiyle evlenmek, - geçmişte olanlar artık geçmiştir- size haram kılındı. Doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder."*¹⁹⁹

Bu ayeti kerimede geçen **وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ** "sizi emziren süt anneleriniz" ifâdesinden süt anneler ile evlenmenin haram kılındığı anlaşılır. Ancak süt emmenin ölçüsünün ne olduğu ile ilgili ayette herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu sebeple fakihler farklı görüş beyan etmişlerdir.

Bununla ilgili Hanefîler, "radâ' " olarak adlandırılan süt kardeşliği ve süt anneliğinin evlenme engeli sayılmasında, emilen sütün az veya çok olmasının eşit olduğu görüşündedir. Delil olarak yukarıdaki ayetin yanında "*Neseb yoluyla evlenilmesi haram olan, emzirme yoluyla da haram olur.*"²⁰⁰ hadisinde de herhangi bir ayrıntıya gidilmemiş olması gösterilmektedir.²⁰¹

Hanefî fukahâsından Zeylâ'î, (v. 1343 m.) ise süt emmenin azı ile çoğunun eşit olduğunu şöyle delillendirmektedir: "*Bizim delilimiz "Sizi emziren süt anneleriniz, süt kardeşleriniz size haram kılındı"*²⁰² ayetidir. Zira Yüce Allah "*haramlığı*" emzirme fiiline bir sayı ile kayıtlamaksızın bağlamıştır. Sayı ile kayıtlama, ilavedir. Bu da geçersizdir. Çünkü, nikah, zina vb. bir münasebetle sıhrî haramlığın sabit olması gibi, şer'î her hükmün sebebinde, "sayı" ve "tekrar" şart değildir."²⁰³

İmam Mâlik ve arkadaşlarıyla Sevrî ve Evzâî de Hanefîlerle aynı görüştedirler.²⁰⁴

İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ise sahih olan görüşlerinde haram olan miktarın beş defa ve daha çok emme olduğunu söylemiştir.²⁰⁵ Ancak bu konuda

¹⁹⁹ Nîsâ, 4/23.

²⁰⁰ Buharî, Şehâdet, 7; Muvattâ, Radâ', 1335.

²⁰¹ Merğînanî, *Hidâye*, c. 1, s. 257.

²⁰² Nîsâ, 4/23.

²⁰³ Osman bin Ali bin Muhammed el-Bârî'î ez-Zeylâ'î, *Tebyinü'l-Hakaik Şerhü Kenzi'd-Dekaik*, yy. ty. c. 2, 181.

²⁰⁴ İbni Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehit*, s. 462.

Ahmed b. Hambel' den üç rivayet nakledilmiştir. Birisi bu zikrettiğimiz görüştür ve mezhebin sahih görüşü de budur. *İkincisi "emzirmenin azı da çoğu gibidir."*, üçüncüsü *"haramlık ancak üç defa emmeyle sabit olur."* görüşüdür.²⁰⁶ Bu görüş sahipleri Hz. Âişe'den rivayet edilen şu hadisi delil getirirler: *"Kur'ân da nazil olan ayetlerde önce "malum on emmenin haram kıldığı" vardı. Sonra bu, "beş defa emme" ile neshedildi. Rasulullah vefat ettiğinde Kur'ân'dan okunanlar bunlardı."*²⁰⁷

Söz konusu görüş sahiplerinin delil getirdikleri diğer bir hadis ise şöyledir:

Ümmü'l-Fadl'dan rivayet edildiğine göre: *"Bir bedevî, benim evimdeyken Allah Rasulüne geldi ve: "Ey Allah'ın Rasulü benim bir eşim vardı. Onun üzerine başka bir kadınla evlendim ilk eşim, sonraki eşimi bir yahut iki defa emzirdiğini zannediyor", dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Bir ve iki emzirme haram kılmaz." buyurdu.*²⁰⁸

Şâfiî ve Hanbelîler'in, bu ve buna benzer hadisleri, ayetin açıklayıcısı ve kayıtlayıcısı olarak kabul ettikleri anlaşılır.

4.1.3. Gayr-ı Müslim Kölenin Sadaka-i Fıtrı

Hanefîler, hizmetinde kullandığı kölesinin sadaka-i fıtrının vermesinin bir Müslüman'a vacip olduğu görüşündedir. Kölesi Müslüman olsun kafir olsun bu durum değişmez. Buna delil olarak Dârekutnî'nin naklettiği aşağıdaki hadisi delil getirirler.²⁰⁹

Hz. Peygamber; (s.a.v) *"Geçimini üzerinize aldığınız kölenin, küçüğün ve yaşlının sadaka-ı fıtrını veriniz."* diye buyurdu.²¹⁰

Hanefîler bu hadisin mutlak hükmünü, İbni Ömer'in rivayet ettiği şu hadisle kayıtlamamaktadırlar: *"Rasulullah, Ramazandaki fıtır sadakasını, hür, köle, erkek, kadın, küçük, büyük Müslümanlar için bir sa' hurma yahut bir sa' arpa olarak farz*

²⁰⁵ Şirbinî, Muğni'l-Muhtac, c. 3, s. 417; İbni Rüşt, *Bidayetü'l-Müctehîd*, s. 462.

²⁰⁶ Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el- Makdisî, *el-Muğni*, Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1405, c. 9, s. 192.

²⁰⁷ Müslim, Radâ', 24.

²⁰⁸ Müslim, Rada', 1451.

²⁰⁹ Merğînânî, *Hidâye*, c. 1, s. 139; Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, İstanbul: Çağrı Yay. 2007, c. 1, s.123.

²¹⁰ Dârekutnî, *Sünen*, c. 2, s. 150.

kıldı."²¹¹ Çünkü mutlakin mukayyede hamli meselesinde de ele aldığımız gibi Hanefîler, eğer kayıt hükmün sebebinde ise mutlakin mukayyede hamlini kabul etmez ve her ikisiyle ayrı ayrı amel edilir görüşündedirler.²¹²

Cumhur ise mutlakin mukayyede kayıtlanması deliline dayanarak, yukarıda zikrettiğimiz Dârekutnî'nin rivayet ettiği hadisi İbn Ömer'in hadisiyle takyîd ederek, Müslüman köle dışındaki kölelerinin fitır sadakasının efendisine vacip olmadığı görüşünü benimserler.²¹³

İmâm Şâfiî, (v. 150-204) *el-Ümm* adlı eserinde yukarıda geçen iki hadisi zikrettikten sonra şöyle der: "*Biz, hepsini kabul ederiz. "İbn Ömer'in rivayet ettiği yukarıda geçen hadisi kastederek" Nâfi' hadisinde, Resulullah'ın fitır sadakasının Müslüman'lardan başkasına farz kılmadığına delâlet vardır. Bu, Allah Teâlâ'nın Kitabındaki hükme de uygundur. Çünkü Allah Teâlâ zekatı Müslüman'lara "temizlik" için farz kılmıştır. Temizlik de ancak Müslüman'lar için söz konusudur.*"²¹⁴

4.1.4. Zihâr Kefâreti Olarak Âzât Edilecek Köle

"Zihâr" sözlükte zahr kökünden olup "sırt, arka, yüzey" gibi anlamlara gelmektedir.²¹⁵ Bir fıkıh terimi olarak ise "*kocanın, kendisine haram kılmak maksadıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifâde eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi demektir.*"²¹⁶

Zihâr, Câhiliye Arapları arasında bir boşama şekli olarak biliniyor. Uygulama genelde şöyleydi: Kişi boşamak istediği eşine, "*sen bana annemin sırtı (zahr) gibisin*" diyerek kendisine mahrem olan annesinin sırtına benzettiği için bu adı almıştır. Fakat İslâm böyle bir uygulamayı ortadan kaldırmış ve böyle bir işe girişen

²¹¹ Muvatta', Zekat, 52.

²¹² Edip Salih, *Tefsîru'n-Nusûs*, c. 2, s. 202. Hanefîlerin hamletmemesinin gerekçesi için bkz. s. 36-37.

²¹³ İbni Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehîd*, s. 254.

²¹⁴ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, Babü'z-Zekatü'l-Fitri, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1393, c. 2, s. 63.

²¹⁵ İbni Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 2764.

²¹⁶ Ahmet Yaman, *Zihâr*, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Vakıf Yay. 2013, c. 44, s. 387; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 620.

kişinin eşine dönmesi gerektiği ve dönmeden önce de bir köle azat etmesi gerektiğiyle ilgili hükümler getirmiştir.²¹⁷

Söz konusu hükümler ile ilgili nass şöyledir:

"وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تُوَعِّظُونَ بِهِ
وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ"

*"Karılarını zihâr yoluyla boşamak isteyip, sonra sözlerinden dönenlerin, ailesiyle temas etmeden bir köle âzât etmeleri gerekir."*²¹⁸

Burada zihâr yapan kimse için, eşine dönmeden önce bir köle azat etmesi gerektiği emredilmiş ve aynı zamanda "köle" lafzı da mutlak olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla azat edilecek kölenin mümin olup olmayacağı ihtilaf konusu olmaktadır. Zira aynı lafız başka bir yerde "mümin köle" şeklinde mukayyed olarak yer almaktadır. Örneğin Nîsa suresinde şöyle buyrulur:

"وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ"

*"Bir Mümin'i yanlışlıkla öldürenin bir mümin köleyi âzât etmesi gerekir."*²¹⁹

Zihâr kefâretinde "köle" mutlak olarak zikredilmiş, hataen öldürme kefâretinde ise "mümin" olmakla kayıtlanmıştır. Her iki ayetteki hükmün bir olduğu fakat sebebin farklı olduğu açıktır. Hüküm; "köle âzâtıdır." Birinci ayette sebep, "zihâr yapanın dönme iradesidir." İkinci ayette sebep, "yanlışlıkla adam öldürme"dır. Hükmün bir olup sebebin farklı olması durumunda mutlakin mukayyede hamlini kabul etmeyen Hanefîler, mutlakin kendi yerinde mukayyedin de kendi yerinde amel edilmesi gerektiğini söylerler.²²⁰ Bu durumda, zihâr kefâretinde mutlak ile amel edilir ve kafir kölenin de âzât edilmesi yeterli olur. Hataen öldürmede ise, mukayyed ile amel edilir ve mümin köleden başkasının azadı yeterli olmaz.²²¹

²¹⁷ Yaman, Zihâr, *DİA*, c. 44, s. 387.

²¹⁸ Mücâdele, 58/3.

²¹⁹ Nîsâ, 4/92.

²²⁰ Ebu Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 172; Şa'ban, *Usûlü'l Fıkh*, s. 319.

²²¹ Zerkeşî, *Bahru'l-Mühît*, c. 3, s. 419; Ebu Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 172.

Bu gibi konularda mutlakin mukayyede hamlini kabul eden âlimler ki Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî gibi âlimlerinin çoğu da her iki kefârette de ancak mümin köle azadı gerektiği görüşündedirler.²²² Bu kayıtlamayı Muâviye b. Hakem es-Sülemî'nin rivayet ettiği şu hadisle teyit etmek etmekte. Muaviye Hz. Peygamber'e, kefâret olarak âzât etmesi gerekli cariyesi hakkında sordu. Hz. Peygamber cariyeye: "Allah nerededir?" dedi. Cariye: "Gökte" diye cevap verdi. Hz. Peygamber: "Ben kimim"? dedi. Cariye: "Allah'ın Rasulü diye cevap verdi. Hz. Peygamber: "Onu âzât et, çünkü o mümindir."²²³ buyurdu.

Şâfiî *el-Ümm*'de şöyle der: "Zihâr kefâreti bir köleye yahut onun değerine sahip olan bir kimseye vacip olunca, köle azadından başkası kefâreti karşılamaz. Müslüman olmayan bir köle azadı da yeterli değildir. Çünkü Allah Teala hata ile öldürme kefâreti hususunda "Mümin bir köle azadı gerekir."²²⁴ Buyuruyor. Allah Teâlâ'nın, öldürme kefâreti olan "köle azadı" konusundaki şartı Allah bilir mümin olmayan kölenin kefâret olarak yeterli olmayacağına delildir. Nitekim yüce Allah şahitlikte iki yerde adaleti şart koşmuş üç yerde şahitleri mutlak olarak zikretmiştir. Hepsi de "şahitlik" olduğu için, şart koşulan yerde Allah Teâlâ'nın koyduğu şartla yetindik, mutlak olarak zikredilen şahitliklere de, şart koşulan bir mânayı delil getirdik. Yüce Allah Müslüman'ların mallarını müşriklere değil ancak Müslüman'lara geri döndürdü. Zihâr'da mümin olmayan köle âzât eden kimsenin bu kefâreti yeterli değildir. Tekrar bir mümin köle âzât etmesi gerekir."²²⁵

4.1.5. Kadının Mehrinin Miktarı

Sözlükte "ücret" mânasına gelen "mehir" (mehr) kelimesi, bir fıkıh terimi olarak, "evlilik esnasında erkeğin, kadına ödediği para veya malı ifâde etmektedir."²²⁶ Ancak ödenmesi gereken mehrin miktarının ne kadar olacağı ile ilgili fakihler, farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu ihtilafın sebebi ise ilgili nassın, mutlak olarak yer almış olması görülmektedir.

²²² Zerkeşî, *Bahrü'l-Mühît*, c. 3, s. 419; Ebu Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 172.

²²³ Müslim, *Mesâcît*, 6.

²²⁴ Nîsâ, 4/92.

²²⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, c. 5, s. 280.

²²⁶ Mehmet Âkif Aydın, "Mehir", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Vakıf Yay. 2003, c. 28, s. 389; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 356; Paçacı, "Mehir", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 419.

Konuyla ilgili nass şöyledir:

"وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَّا وَّرَاءَ ذَلِكُمْ أَن تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا "

*"Evli kadınlarla evlenmeniz de haram kılındı. Mâlîki bulunduğunuz cariyeler müstesna, bunlar, Allah'ın üzerinize farz kıldığı hükümlerdir. Bunlardan başkasını, zinadan kaçınıp, iffetli olarak, mallarınızla istemeniz size helal kılındı. Onlardan faydalandığınıza mukabil, kararlaştırılmış olan mehirlerini verin; kararlaştırılardan başka, karşılıklı hoşnut olduğunuz hususta size bir sorumluluk yoktur. Allah bilen'dir, Hakim'dir."*²²⁷

Bu ayette geçen *"Mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helal kılındı."* kısmında geçen *"بِأَمْوَالِكُمْ"* (mallarınız) lafzı, mutlak bir lafızdır. Dolayısıyla mal denilebilecek her türlü varlığı kapsar. Bu nedenle mehir olarak, az ya da çok herhangi bir mal vererek evlenmenin caiz olduğu anlaşılır.

Şâfiîler ve Hanbelîler bu ayetteki *"بِأَمْوَالِكُمْ"* (mallarınız) lafzının mutlaklığına dayanarak mehrin en azı için bir sınır yoktur, mehrin sahih olabilmesi için belirli bir miktarın gerekli oluşundan söz edilemez, mehrin çok veya az mal olması sahihtir, demişlerdir. Bunlara göre ayette herhangi bir kayıt ve sınırlama zikredilmediği için satılabilen yani değeri olan her şey mehir olabilir.²²⁸

Hanefîler ile Mâlikîler ise sünnetten bazı delillere dayanarak bir sınır belirlemişler. Hanefîler mehrin en az sınırı on dirhemdir demişler. Delil olarak da *"On dirhemden az mehir yoktur."*²²⁹ hadisini zikrederler.²³⁰

Mâlikîlere göre ise mehrin kadının faydalanabileceği ve mal edinebileceği türden olması şarttır.²³¹ en azı çeyrek dinar veya saf üç gümüş dirhemdir.²³²

²²⁷ Nîsâ, 4/24

²²⁸ Muhammed Hatip eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâç*, yy. Mektebeü'l-İslâmiyye, ty. c. 3, s. 230; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, c. 9, s. 6757.

²²⁹ Ebubekir Ahmed b. Hasan b. Ali el-Beyhâkî, *Sünen-i Kübrâ*, yy. yy. 1344, c. 7, s. 133.

²³⁰ Alâaddîn el-Kâsânî, *el-Bedâi'u-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, yy. Dâru'l-Kitab'l-Arabiyy, 1982, c. 2, s. 275.

Verdiğimiz bu görüşlerde Şâfî ve Hanbelîler'in, ayette yer alan "اموال" (mallar) lafzını mutlak ele alırken; Hanefî ve Mâlikîlerin, bu lafzı takyît etmedikleri söylenebilir.

4.1.6. Hastalık ve Yolculuğun Oruç Bozmaya Ruhsat Teşkil Edip Etmemesi

Hastalık ve yolculuğun oruç bozmaya ruhsat teşkil edip etmeyeceği hususu, fakihler tarafından tartışılmıştır. Kimileri her türlü hastalık ve yolculuğun oruç bozmaya ruhsat teşkil edebileceğini söylerken; kimileri de ağır hastalıkların ve uzun yolculukların ancak oruç bozmaya ruhsat olabileceğini ifâde etmektedir. Bu farklı yaklaşımların sebebi de yine ilgili nassın mutlak olarak yer almış olması görülmektedir.

Söz konusu mesele ile ilgili nass şöyledir:

"شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ"

*"Ramazan ayı, ki onda Kur'an, insanlara yol gösterici ve doğruyu yanlıştan ayırıcı belgeler olarak indirildi. Sizden bu ayı idrak eden, onda oruç tutsun; hasta veya yolculukta olan, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutsun. Allah size kolaylık ister, zorluk istemez. Bu kolaylıkları, sayıyı tamamlamanız ve size yol gösterdiğine karşılık O'nu ululamanız için meşru kılmıştır; ola ki şükredersiniz."*²³³

Ayette geçen "مَرِيضًا" (hasta) ile "سَفَرٍ" (yolculuk), lafızları, ayette mutlak olarak zikredilmiş ve Kur'ân'da takyîdine sarahaten delâlet eden herhangi bir delil de gözükmemektedir. Bundan dolayı fıkıh âlimlerimiz bundan hüküm çıkarırken farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Zâhîrî mezhebi bu konuda "مَرِيضًا" (hasta) lafzı ayette mutlak olarak zikredildiğini, takyîdine delâlet eden herhangi bir delilin de bulunmadığından, lafzın

²³¹ Muhammed b. Muhammed b. Arfe, *el-Muhtasarü'l-Fıkhî*, yy. Muessesetü Halef Ahmed, 2014. c. 3, s. 420.

²³² İbni Rüş, *Bidâyetü'l-Müctehîd*, s. 449.

²³³ Bakara, 2/185.

mutlak olarak değerlendirilmesi gerektiğini, dolayısıyla hastalığın hafif veya ağır olmasının fark etmediğini, hastalık olarak isimlendirilecek her türlü rahatsızlığın, oruç bozmaya ruhsat teşkil edebileceğini ifâde etmektedir.²³⁴ Hatta İbni Sîrin'den (v. m. 729) nakledildiğine göre; diş ağrısı, parmak ağrısı vb. ağrıların da oruç bozmak için ruhsat olarak kabul edilebileceği ifâde edilmiştir.²³⁵ Başka bir rivayete göre ise İbni Sîrin'nin Ramazan ayında orucunu bozduğu ve bunun sebebi ise parmak ağrısını gösterdiği nakledilir.²³⁶

Zâhîrî mezhebine göre "سَفَرٍ" (yolculuk) lafzı da aynı şekilde mutlak bir ifâdedir. Herhangi bir kayıtle kayıtlanmamıştır. Dolayısıyla mesafenin az veya çok olması fark etmediği gibi, oruç tutmamak için ruhsat olabileceğini de ifâde etmektedir.²³⁷

Dâvûd ez-Zâhîrî (v. 910 m.) ayette geçen bu ruhsat her yolculuk için de geçerlidir. Hatta bir fersah olsa bile. Çünkü bu kişiye de misafir (yolcu) denilir. Ayetin zâhîri de buna delâlet eder.²³⁸

Diğer mezhep âlimleri ise ayette geçen "مَرِيضًا" (hasta) ile "سَفَرٍ" (yolculuk), lafızlarını mukayyet olarak kabul etmektedir. مَرِيضًا (hasta) lafzını مَرِيضًا (ağır hastalık), "سَفَرٍ" (yolculuk) lafzını da "سَفَرًا طَوِيلًا" (uzun yolculuk) olarak takyît ederler. Delil olarak da söz konusu ayetin sonunda geçen يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ الْعُسْرَ بِكُمْ "Allah size kolaylık ister, zorluk istemez." Kısmını delil getirirler. Cumhur şöyle açıklar: Söz konusu ayetin son kısmı, hasta ve yolcular için bir ruhsat ortaya koyar, oysa ki ruhsat meşakkati kaldırır. Eğer kısa yolculuk ve hafif ağrılar da ruhsatsa o zaman hangi meşakkati kaldırmış olacaklar. Dolayısıyla madem herhangi bir meşakkati ortadan kaldırma söz konusu değilse, öyleyse hafif ağrılar ile kısa mesafeli

²³⁴ İbni Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehîd*, s. 273; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, c. 3, s. 1297.

²³⁵ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, yy. Dârü İhyaü't-Türâsü'l-Arabî, ty. c. 1, s. 763; Sabunî, *Ravaü'l-Beyân*, c. 1, s. 156.

²³⁶ Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, c. 1, s. 763; Sabunî, *Ravaü'l-Beyân*, c. 1, s. 15.

²³⁷ Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, c. 1, s. 763; Sabunî, *Ravaü'l-Beyân*, c. 1, s. 157.

²³⁸ Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, c. 1, s. 763; Sabunî, *Ravaü'l-Beyân*, c. 1, s. 156. Kendisi de Zahîrî mezhebine mensup olan İbni Hazm (v. 456 h.) kişinin seferi olabilmesi için mesafenin bir milî aşması gerektiği görüşündedir. bkz. Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm ez-Zâhîrî, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr* Beyrut: Dârü'l-Fikr, ty. c. 4, s. 384.

yolculukların ruhsat teşkil etmeleri de söz konusu olmaz. Yani cumhur delâlet yoluyla bu iki lafzı da takyîd etmiş oluyor.²³⁹

Cumhur kendi içerisinde "مريضاً" (hasta) lafzını "مرضا شديداً" (ağır hastalık), "سفر" (yolculuk) lafzını da "سفرًا طويلاً" (uzun yolculuk) olarak mukayyet bir lafız olduğunu ittifakla kabul ettikten sonra, mesafenin uzunluğu ve kısalığı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşler.²⁴⁰

²³⁹ Sabunî, *Ravaîu'l-Beyân*, c. 1, s. 157. Ayrıca bkz. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâ'i'*, c. 2, s. 94; İbni Rüş, *Bidâyetü'l-Müctehîd*, s. 273; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtaç*, c.1, s.437;

²⁴⁰ Mezheplerin görüşleri için bkz. Abdurrahman b. Muhammed el-Cezîrî, *el-Fıkh Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, c. 1, s. 414-415, 499-502; İbni Rüş, *Bidâyetü'l-Müctehîd*, s. 157-162, 273-274; Zuhaylî, *el-Fıkhul-İslâmî*, c. 2, s. 1342-1346, 1694-1700.

SONUÇ

İslâm Fıkıh usûlü içerisinde yer alan mutlak ve mukayyed kavramlarının doğru anlaşılması, İslam Hukuku alanında, nassların da doğru anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Zira fûru'ü fıkhıta görülen ihtilafların önemli bir kısmının lafzın mânaya delâletinin keyfiyetinden veya kullanıldığı farklı bağlamlar ile olan münasebetinden kaynaklandığı söylenebilir.

Mutlak ve mukayyed lafızların mânaya delâleti ve bu lafızların kullanıldıkları farklı bağlamlardaki durumu da sözünü ettiğimiz ihtilaf sebeplerinden biridir.

Mutlak ile ilgili yapılan tanımlardan yola çıkarak lafzın cinsinde şâyî' olması veya mahiyete delâlet etmesi gibi iki farklı ekolün var olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan mutlak lafızla âmm lafız arasında bir farkın bulunduğunu belirtmekte fayda vardır. O fark ise âmm lafzın medlûlüne delâletinde şümül ve istiğrakın, mutlak lafzın medlûlüne delâletinde ise şüyuun olmasıdır. Mukayyed lafız ise mutlak lafzın mânaya delâletinde vâsıf, hal, şart ve zaman gibi kayıtlarla kayıtlıdır.

Aksi bir delil bulunmadıkça mutlakın ıtlakı, mukayyedin de takyîdi üzerine bırakılacağında fikir birliği bulunmaktadır. Ancak mutlakın takyîdine dair delilin bulunması ve hangi şartlarla mutlakın takyîd edileceği konusu İslâm hukukçuları arasında genel olarak tartışmalıdır. Bu görüş ayrılıklarının furu'ü fıkhıya yansımaları da olmaktadır. Örnek olarak verilen hususlar incelenirken İslâm hukukçularının mutlak ve âmm konusundaki farklı yaklaşımlarını gözden kaçırmamak gerekir. Dolayısıyla söz konusu örnekler bazı hukukçulara göre hem âmm lafız ve tahsîsi, hem de mutlak lafız ve takyîdi için örnek olabilirken diğerlerine göre sadece biri için örnek olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Âmidî, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Riyad: Dâru's-Semî' li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2003.
- Askalanî, İbni Hacer, *Bülûğü'l-Merâm min Edileti'l-Ahkâm*, Dimeşk-Beyrut: Dârü İbni Kesir, 2006.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlu*, İstanbul: İfav Yay. 2010.
- Attâr, Hasan b. Muhammed, *Hâşiyetü Attâr alâ Cemi'l-Cevamî'*, yy. ty.
- Aydın, Mehmet Âkîf, "Mehir", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Vakıf Yay. 2003.
- Bakkal, Ali, "Kur'ân'da Mensûh Ayetlerin Sayısı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No: 3, Şanlıurfa: H.Ü.İ. F. Vakfı yay. 1996.
- Bardakoğlu, Ali, "Hırsızlık" *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı vakıf yay. 1992,
- Beyhâkî, Ebubekir Ahmed b. Hasan b. Ali, *Sünen-i Kübrâ*, yy. ty.1344.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, *Hukuki İslamiyye ve Islâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, ty.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *Sahih-i Buhârî*, yy. Darü's-Selam Linneşri ve't-Tevzî', ty.
- Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1966.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Fıkıh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, yy. ty.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2007.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rükniiddîn Abdülmelik b. Abdullah *el-Burhan fi Usûli'l-Fıkıh*, Kahire: Dâru'l-Ensâr, ty.

Dârekutnî Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer, *Sünen-i Dârekutnî*, Beyrut-Lübnan: Müessesü'r-Risâle, 2004.

Demir, Bayram, *Usûl-ü Fıkıhta Âmm Lafzın Delâleti ve Tahsîsi*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul: Erkâm Yay. 2010.

Ebû Adürrahman, el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferahidî, *Kitâbü'l-Ayn*, yy. Dâru Mektebeti'l-Hilal, ty.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşâ's es-Sicistânî, *Sünen*, yy. Darü's-Selâm Linneşri ve't-Tevzî', ty.

Ebu Zehra, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkıh*, İstanbul: Tebliğ yay. ty.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, İstanbul: Ensâr yay. 2010.

Halid, Abdurrahman el-A'k, *Usûlü't-Tefsir ve Kavâiduhu*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986.

Hallâf, Abdüllehâb, *İlmî Usuli'l-Fıkıh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.

İbni Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *ez-Zâhirî, el-Muhallâ bi'l-Âsâr* Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ty.

İbni Kudâme el-Makdisî, Abdullah b. Ahmed, *Ravdatü'n-Nâzir ve Cennetü'l-Menâzir*, Riyad: Mektebetü'r-Rüş, ty.

_____ *el-Muğnî*, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1405.

İbni Manzûr, Ebü'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Manzûr el-Mısrî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût, yy. ty.

İbni Rüş, *Bidâyetü'l-Müctehât*, Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.

İbnü's-Sübki, *Cemü'l-Cevâmî, Hâşiyetü'l-Attâr*, yy. ty.

İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyat, Hamid Abdülkadir, Muhammed Ali en-Necar, *Mu'cemü-l Vasît*, yy. Mektebet'l-İslâmîyye, ty.

Îsa, Ali Halîl, *Davâbîtu Hamli'l-Mutlaki ale'l-Mukayyedi İndel-Usûliyyîn ve Eseru Zâlike ale'l-Ahkâmi's-Şerî'yye*, Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü'n-Necah el-Vatanî, Nablûs-Filistîn: yy. 2010.

İsfahânî, Şemsüddîn Ebu Senâ Mahmut b. Abdürrahman b. Ahmed, *Beyânü'l-Muhtasar, Şerhu'l-Muhtasari İbni Hacîb*, yy. ty.

Karâfî, Şihabbüddîn Ahmed b. İdris, *el-Akdü'l-Menzum fi'l-Husûsi ve'l-Umûm*, yy. Dâru'l-Kütüb, 1999.

Kâsânî, Alâaddîn, *el-Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, Beyrut: Dâru'l-Kitab'l-Arabiyy, 1982.

Koçak, Muhsin-Dalgın, Nihat-Şahin Osman, *Fıkah Usûlü*, İstanbul: Ensâr yay. 2013.

Koçak, Ferhat "Takyîd", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 2010.

_____ "Tahsîs" *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yay. 2010.

Malik b. Enes, *Muvattâ*, Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâleti'n-Nâşirun, 2011.

Mergînânî, Burhânüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Ebubekir el-Ferğânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Erkam b.Ebi'l-Erkam,ty.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyâr*, İstanbul: Çağrı Yay. 2007.

Muhammed Edip Salih, *Tefsîrü'n-Nusûs fi'l-Fıkh'l-İslâmî*, yy. el-Mektebü el-İslâmî, ty.

Muhammed b. Hamdî es-Sâidî, *el-Mutlak ve'l-Mukayyed*, Suud: yy.1428.

Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *el-Ehvâlü's-Şahsiyye*, Beyrut-Lübnan: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2008.

Mustafa Said el-Hin, *Eseru'l-İhtilafi fi Kavâidi'l-Usuliyeti fi'htilafi'l-Fukahâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1972.

Müslim b. el-Haccac Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahihi Müslim*, yy. Darü's-Selam Linneşri Ve't-Tevzî', ty.

Paçacı, İbrahim, "Tahsîs" *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B. Yay. 2007.

_____ "Mutlak", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B. Yay. 2007.

_____ "Mukayyed", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B. yay. 2007.

_____ "Müdârebe", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B. Yay. 2007.

_____ "Mesh", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B. Yay. 2007.

_____ "Mehir" *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B. Yay. 2007.

Rağib el-İsfahanî, Ebü'l-Kasım el-Hüsyn b. Muhammed, *el-Müfredât*, Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Marife, 2015.

Razî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin , *Mefâtihi'l-Ğayb*, yy. Darü İhyaü't-Türâsü'l-Arabî , ty.

_____ *el-Mahsûl*, yy. Messesetü'r-Risâle, ty.

Sabunî, Muhammed Ali, *Ravaîu'l-Beyân Tefsirü Ayâti'l-Ahkâmi mine'l-Kur'ân*, yy. Dârü'l-Fıkr. ty.

Serahsî, Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, *Usulü's-Serahsî*, yy. ty.

Şa'bân, Zekiyyü'dîn, *Usûlü'l Fıkh*, çev. İbrahim Kafi Dönmez, Ankara: T.D.V. Yay. 2009.

Şâfî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1393.

Şeltût, Şeyh Mahmut Muhammed-Says Şeyh Muhammed Ali, *Mükârenetü'l-Mezahib Fi'l-Fıkh*, Ezher: Matbaatü Muhammed Ali Sabîh ve Evladih, 1953.

Şirbînî, Muhammed Hatib, *Muğni'l-Muhtaç*, yy. Mektebeü'l-İslâmiyye, ty.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-Fühûl*, Riyad: Dârü'l-Fadîle, 2000.

Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebu İsa, *Sünen-i Tirmizî*, Beyrut: Dâru İhyâ't- Tûrâsı'l-Arabî,ty.

Yaman, Ahmet,"Zihâr", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Vakıf Yay. 2013.

Zakzuk, Mahmut Hamdî, *el-Mevsûatü'l-İslâmiyyetü'l-Âmmetü*, Kahire: yy. 2001.

Zerkâ, Ahmed, *Şerh'ül-Kavâid'ül-Fikhîyye*, yy. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ty.

Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *Bahru'l-Mühît*, Kuveyt: Dâru's-Safve, 1992.

Zeyla'î, Osman bin Ali bin Muhammed el-Bâri'î, *Tebyinü'l-Hakaik Şerhü Kenzi'd-Dekaik*, yy. ty.

Zuheylî, Vehbe, *Usûlü Fikhi'l-İslâmî*, Dımeşk: Dâru'l-Fıkr, 2004.

_____ *el-Fikhul İslâmî ve Edilletuh*, Dımeşk: Dârü'-Fıkr, 2004

Zeydân, Abdülkerîm, *el-Vecîz fi Usuli'l Fikh*, Beyrut: Müssetü-r-Risâleti Naşirun, 1432 h.

Zeynuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebu Bekir, *Muhtârü's-Sihâh*, yy. ty.

ÖZET**İSLÂM HUKUKUNDA MUTLAK VE MUKAYYED****Murat SARI****Yüksek Lisans Tezi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı****Danışman:Yrd. Doç. Dr. Bayram DEMİR****Mayıs - 2016, VI + 69**

Mutlak ve mukayyed İslâm Fıkıh Usûlü ile ilgili iki farklı kavramdır. Nassların anlaşılmasında önemli bir yere sahiptirler. Mutlak, herhangi bir kayıtla kayıtlanmamış bir lafız olup kendi cinsinde yaygın olan fert veya fertlere delâlet eder. Mukayyed ise vasıf, hal, gaye ve şart gibi kayıtlar ile kayıtlanan şeyin mâhiyetine delâlet eden lafızdır.

Gerek Kur'ân ve gerekse Hadis nasslarında, mutlak olarak yer alan bir lafız takyîdine dair herhangi bir delil bulunmadıkça bütün İslâm hukukçularınca, mutlak olarak kabul edilir ve o nasstan o doğrultuda hüküm istinbât edilir. Eğer mutlak lafzın mutlaklığını takyîd edecek herhangi bir delil sabit olursa mutlak lafız, mukayyed lafza hamledilerek mukayyed lafzın hükmü ile amel edilir. Ancak İslâm hukukçuları, mutlakın hangi durumlarda hamledilip hangi durumlarda hamledilmeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunun yanında hamlin, takyîd mi yoksa nesih mi olduğu konusu âlimler arasında görüş ayrılığına yol açmıştır.

Mukayyed lafzın da aynı şekilde aksi bir delil sabit olmadığı sürece mukayyed olarak kabul edileceğinde İslam hukukçuları görüş birliği içerisindedir.

Mutlak ve mukayyed kavramlarından doğan görüş farklılıkları İslâm Fırû' Fıkıhında ihtilaflara yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mutlak, Mukayyed, Haml, Takyîd, Nesh.

ABSTRACT**İN İSLAMIC LAW ABSOLUTE(MUTLAK) AND CONSTRAINED
(MUKAYYED)****Murat SARI****Master's Thesis, Department of Basic Islamic Sciences****Supervisor: Asst. Assoc. Dr. Bayram DEMİR****May - 2016, VI + 69**

Absolute and protect (mukayyed) are two different concepts of Islamic Jurisprudence Procedures. They have an important role in the understanding of Nasser. Absolute, which would signify the common members or members of their own sex is a Lafz (lafiz) not registered any record. The protect (Mukayyed) qualifications, status, purpose and essential nature of things, such as registering with records which mark the Lafz (utterance) words.

Both the Qur'an and Hadith verses in both absolute as there is no evidence of a lafz (utterance) restrict (takyid) tall Islamic jurists involved unless there is absolutely acceptable and that it is in accordance with the provisions of the nass (Expose) istinbât. If the absolute literal if you have any hard evidence to restrict utterance (tenkis lafiz) the absolute, it is deeds with protect (mukayyed) literal wording of the provision in to attribute (hamledilerek) limited (mukayyed). But Muslim jurists, in which case the absolute attribute (hamledilip), be attributed different opinions about whether the situations in which they argued. Moreover, the ploy, restrict naskh (takyîd nesih) Is that or is that subject, has led to differences of opinion among scholars.

Protect Lafz (Mukayyed lafiz) the protect (mukayyed) will likewise be considered as evidence, unless otherwise fixed in Islam there are legists by consensus.

Islamic concept of absolute differences of opinion arise and protect lower nobility (mukayyed Furuya) led to conflict in Jurisprudence.

Keywords: Absolute(mutlak), Protect (mukayyed), Load(haml), limit (Takyîd), lise article (Nesher).